

Türkiye’de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding*

Özgür Öztürk

Giriş

Türkiye’de yaygın olan liberal bir görüşe göre, devlet, burjuvaziyi her zaman denetim altında tutmuş ve onun kendisine alternatif bir güç odağı olarak yükselmeye karşı daima kuşkucu bir tavır takınmıştır. Devletin bu tutumu nedeniyle, işadamlarının kendi ‘özel’ çıkarlarını açıkça savunmaları da her zaman zor olmuştur. Örneğin, Ayşe Buğra’ya göre, Türkiye’deki girişimcilik ortamı “özel çıkar savunusunun hiçbir zaman tam olarak meşruiyet kazanmadığı” bir ortamdır (2003: 345). Türkiye’de işadamları, “maddi kazanç amacıyla girişilen faaliyetlerin meşruiyetine” hiçbir zaman emin olamamış, devlet karşısında kendilerini daima güvensiz hissetmiş, ekonomi politikalarından ve devlet müdahalelerinden kaynaklanan belirsizlik ortamında, kaçınılmaz olarak, “belirli bir sanayi dalına bağlanamama, mali, hatta spekülasyon nitelikli kaygıların sürekli üretimle ilgili kaygıların önüne geçmesi gibi özellikler” geliştirmiştir (Buğra, 2003: 15-6, 45, 56). Böylece, devletin iş dünyasına yönelik müdahaleci ve keyfi tutumu, zamanla sermaye birikimi önünde önemli bir engel haline de gelmiştir.

Liberal görüşün ayrıntılı bir eleştirisi bu yazının kapsamı dışındadır. Ancak, Türkiye’de burjuvazinin bu görüşte sunulduğu gibi pasif bir konumda olmadığını ve ‘özel çıkar savunusunun hiçbir zaman tam olarak meşruiyet kazanmadığı’ iddiasının büyük bir abartı içerdiğini belirtmek gerekir. Kendi açıklamaları ne olursa olsun, Türkiye’de sermaye sınıfı üyelerinin, en azından Milli Türk Ticaret Birliği (1922) günlerinden beri, “maddi kazanç amacıyla girişilen faaliyetlerin meşruiyeti” konusunda herhangi bir tereddüt yaşamadıkları söylenebilir. Bu ikirciksiz tavır, Buğra’nın pek değinmediği ‘işveren sendikaları’ türündeki örgütlerde çok daha belirgindir.

* Bu yazının yayınlanmamış ilk versiyonunun ortak yazarı olan Deniz Yüzüak’a çok teşekkür ediyorum.

Bilindiği gibi, ‘sermaye örgütleri’ ifadesi ile dernekler, birlikler ve sendikalar gibi, genellikle ‘çıkar grubu’ olarak da tanımlanan örgüt biçimleri kastedilmektedir. Bir başka deyişle, kartel, konsorsiyum, holding gibi yine sermayeye özgü örgütlenme biçimleri bu kavramın dışında bırakılmaktadır. Yine de, örgüt kavramı bu dar anlamıyla alındığında bile, Türkiye’de sermaye sınıfının ve bu sınıfın çeşitli alt kesimlerinin uzun zamandan beri çeşitli biçimler altında rahatça örgütlendiği ve çıkarlarını savunduğu açıktır. Dahası, erken kapitalistleşmiş ülkelerde ortaya çıkması hayli uzun zaman almış olan bazı örgütsel biçimler, Türkiye’de (sonra gelenin ‘örnek alma’ avantajı sayesinde) kısa sürede gerçeklik kazanabilmiştir. Örneğin, İngiltere, Fransa ve ABD’de ilk ‘işveren’ sendikalarının kurulması ile bunların ulusal ölçekte birleşmeye gitmeleri arasında on yıllar, hatta yüz yılı aşan zaman aralıkları söz konusudur. Türkiye’de ise bu süreç yalnızca birkaç yılda tamamlanmıştır. Türkiye burjuvazisi, başka hiçbir konuda olmasa bile, özel çıkarını savunmak için örgütlenmek konusunda olağanüstü beceriklidir.

Türkiye’de sermaye örgütleri, ayrıca, büyük bir çeşitlilik de sergilemektedir. Yalnızca bu çeşitliliği gözlemek bile sermayenin ne kadar kolay ve hızlı örgütlendiğini anlamak için bir fikir verebilir. TOBB, TİSK, TÜSİAD’ın yanı sıra, MÜSİAD, TÜGİAD, GYİAD, TÜGİK, İKV, TESEV, SİAD’lar, GİAD’lar, sektörel dernek ve birlikler, ihracatçı/ithalatçı birlikleri, ASKON, DEİK, YASED, TÜRKONFED, SEDEFED vb. yüzlerce örgütü içeren liste uzayıp gitmektedir.¹

Çok sayıdaki sermaye örgütleri içinde sınıf tavrı en belirgin olanlar, işveren sendikalarıdır. Bu tarz örgütler, çalışma ilişkileri çerçevesinde işçilerle (daha doğrusu işçi sendikalarıyla) birebir ilişkiye girip toplu pazarlıklarda, grev ve lokavtlarda ve diğer konularda mücadele ettikleri için, sınıf çizgisini diğer sermaye örgütlerine kıyasla daha net biçimde taşımaktadır. İşveren sendikaları, işçilere karşı kapitalistleri bir araya getirerek ortak bir tavır oluşturmakta, ayrıca çalışma yaşamına ilişkin konularda hükümetlere baskı yapmaktadır. Bu kritik konuları nedeniyle, çoğu zaman sermayeler arası çekişmelere de konu olmaktadır.

Türkiye’de genellikle ana sektörler bazında kurulan bu tür sendikalar içinde, kamuya ait olanlar bir yana bırakıldığında, en büyükleri MESS (metal sektörü), TTSS (tekstil), ÇEİS (çimento) ve KİPLAS (kimya, petrol, lastik ve plastik) olarak sıralanabilir. İşveren sendikalarının çatı örgütünü ise TİSK oluşturmaktadır.

Sermayeye ait sendikal örgütler içerisinde MESS’in (Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası) ayrı bir önemi ve ağırlığı bulunmaktadır. Zira MESS, Türkiye’de imalat sanayi içindeki payı yüzde 20’yi aşan metal işkolunda en büyük işveren sendikasıdır ve Arçelik, Erdemir, Tofaş, Oyak-Renault gibi birçok büyük ölçekli işlet-

1 Mustafa Sönmez (1992a: 149-150), Türkiye’de sermaye örgütlerini üç kategoriye ayırmaktadır: (i) TÜSİAD ve TOBB gibi, makro ölçekte politikaları etkilemeye çalışanlar, (ii) işveren sendikaları, (iii) sektörel dernek ve birlikler. Bunların yanı sıra, İKV ve TESEV gibi ‘düşünce kuruluşlarının’ da ayrı bir kategori oluşturdukları kabul edilebilir. Sermaye içi ilişkiler, örgütler arasında olduğu gibi, her bir örgütün kendi içinde de görülebilmektedir.

meyi içermektedir.² MESS başkanı (ve Koç Holding eski yöneticisi) T. Kudatgobilik, 2004 yılından bu yana TİSK başkanlığını da yürütmektedir. 1959’da kurulan MESS, Türkiye’de en etkili sermaye örgütlerinden biri olmuş, sendikal mücadelede (her zaman ön planda olmasa da) genellikle merkezi bir konum işgal etmiş, bazı dönemlerde devrimci işçilerin boy hedefi haline gelmiştir.

Bu yazının konusunu da MESS oluşturmaktadır. Ancak, amaç, MESS’in ya da Türkiye’de patron sendikacılığının tarihini yazmak değil, MESS’in emek-sermaye arasındaki *sendikal* mücadeledeki ve sermaye-içi çatışmalardaki yerini, sermaye birikiminin genel çerçevesi içinde incelemek; bir başka deyişle, MESS’i geniş bir perspektif içinde değerlendirmektir. Yazıda, ilk olarak, genelde işveren sendikacılığının oluşumuna, ardından da 1960’lara kadar Türkiye’de sendikacılığın evrimine kısaca değinilecektir. Bunu takiben, yazının büyük kısmında MESS’in 1960’lardan bugüne kadar olan gelişimine bakılacak; arka planda da Türkiye’de sendikal mücadeleler, sermaye içi çelişkiler ve sermaye birikiminin genel yörüngesi kısaca ele alınacaktır. Son bölümde ise günümüze dair bazı gözlemlere yer verilmektedir.

‘İşveren’ Sendikaları

İşveren sendikalarını ele alırken, Adam Smith’in erken bir tarihte (1776) ortaya koyduğu şu uyarıdan yola çıkmak yararlı olabilir:

Zenaat işçilerinin birleşmelerini sık sık duyduğumuz halde, patronlarınkini pek duymadığımız söylenir. Oysa bu nedenle, patronların pek biraraya gelip birleşmediğini düşünen bir kimse, dünyadan habersiz olduğu gibi, bu konudan da habersiz demektir. Patronlar, her zaman ve her yerde, emek ücretlerini fiilî oranının üzerine çıkarmamak amacı ile bir tür gizli, ama daimî ve kalıcı bir birlik içindedirler. Bu birliği bozmak, her yerde, en sivri eylem ve bir patron için yakınları ve diğer patronlar arasında bir tür şerefsizlik olarak kabul edilir. Gerçekten de, bu birlikten söz edildiğini duymayız, çünkü bugüne kadar kimsenin işitmediği en olağan ve deyim yerindeyse, doğal bir durumdur (Smith, 1997: 64, bu alıntıya Pars Esin dikkat çekiyor: 1974: 3).

Adam Smith’in bahsettiği türden patron birlikleri, günümüzde ‘işveren sendikası’ denilen biçime karşılık gelmektedir. Kapitalistler birlik olduklarında, bu öncelikle işçilere karşı bir birlik niteliğindedir. Bir başka deyişle, sermaye örgütlerinin kökeni emek-sermaye çatışmasında bulunmaktadır ve işveren sendikaları, sınıf mücadelesinde burjuvazinin en önemli araçlarından biridir. Yine de bu tür birliklerin *açık* bir nitelik kazanması, ancak işçi sendikalarının oluşması ve güçlenmesi ile söz konusu olmuştur.

2 MESS’in metal sektöründeki işçi sendikalarıyla (Türk Metal, Birleşik Metal-İş ve Çelik-İş) imzaladığı toplu sözleşmeler, 300 civarındaki işyerinde 150 bine yakın işçiyi kapsamaktadır; yani işletme başına ortalama 500 işçi söz konusudur. T. Kudatgobilik, Türk Metal sendikasıyla imzalanan ve 276 işyerinde 129 bin işçiyi kapsayan 2006 toplu sözleşmesinin sektörde 400-450 bin işçi için örnek oluşturduğunu belirtmiştir (*Hürriyet*, 22.10.2006). Türk Metal’in imzaladığı 2008 yılı toplu sözleşmesi ise 135 bin işçiyi kapsamıştır.

İşçi sendikalarının yaygınlaşması, sınıf mücadelesinde kritik bir uğrak ve söz konusu toplumda kapitalist üretimin yerleşmeye başladığının en belirgin göstergelerinden biridir. Bu süreç, işçilerin üretim sürecinde kitle halinde bir arada buldukları ve örgütlenmelerinin görece olarak kolaylaştığı koşullarda başlar. İşçilerin örgütlenmesi, toplu görüşme ve toplu sözleşme gibi uygulamaları zorlamak suretiyle, kapitalistlerin de sendikal örgütlenmeye gitmesine yol açar. Patron sendikaları kural olarak işçi sendikalarını izler: “Her iki örgütün de Sanayi Devrimi’nden sonra ortaya çıkmasına karşılık, genelde tüm ülkelerde işverenler işçilerin örgütlenerek bir baskı grubu haline gelmelerinden sonra örgütlenme ihtiyacı [duymuşlardır]” (Tokol, 1998: 144). Bu durum, yani kapitalistlerin genellikle işçilerden sonra sendikal örgütlenmeye gitmiş olmaları, işveren sendikalarının ‘savunma’ örgütleri olduğu yönünde bir yanılsama da yaratmıştır. Örneğin, MESS’in kuruluşuna da ön ayak olan Prof. Orhan Tuna, işveren sendikalarının ‘defansif, yani bir nevi savunmacı sendika’ olduklarını düşünmektedir (MESS, 1999: 31).

İşveren sendikalarının oluşumunda ikinci tarihsel evre, ulusal ölçekli örgütlerin kurulması ya da mevcut işveren sendikalarının ulusal ölçüğe genişletilmesidir. Bu gelişmenin başlıca nedeni, işçi sendikalarının taleplerinin çalışma koşulları ve ücretler gibi konuların ötesine geçerek, toplumsal üretim organizasyonunun bütününe sorgular hale gelmesidir. Sürecin belirginlik kazanması, İngiltere ve ABD’de 19. yüzyılın sonlarında, Fransa’da ise ancak Birinci Dünya Savaşı’nın ardından gerçekleşmiştir (Esin, 1974: 57-8, 68, 84-5).

İşveren sendikacılığında üçüncü bir tarihsel evre ise ulusal ölçekli örgütlerin birleşerek konfederasyon tarzı örgütler oluşturmasıdır. Bu birleşme ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ‘refah devleti’ denilen koşullarda söz konusu olmuştur. Fransa’da 1946 yılında Fransız İşverenleri Ulusal Konseyi’nin (CNPF) kurulması; İngiltere’de, 1965 yılında, yeni kurulan İşçi Partisi hükümetinin karşısında Britanya Sanayi Konfederasyonu’nun (CBI) oluşturulması; ABD’de ise 1895’te kurulmuş olan Ulusal İmalatçılar Birliği’nin (NAM) zaman içinde güçlenerek başlıca işveren örgütü haline gelmesi, bunun örnekleridir. 1955 yılı itibarıyla NAM, yaklaşık 60 bin üyeyi içeren 200 kadar yerel ve ulusal işveren örgütünü kendi çatısı altında birleştirmiş durumdadır (Esin, 1974: 87).

Görüldüğü gibi, ilk işveren sendikalarının kurulmasıyla ulusal ölçekte birleşik örgütün oluşması arasında büyük bir zaman aralığı vardır. Geç kapitalistleşmiş bir ülke olan Türkiye’de ise gerçek anlamda işveren sendikacılığının başlaması ile ulusal ölçekli birleşik örgüt olarak TİSK’in kuruluşu arasında ancak birkaç yıl bulunmaktadır. Türkiye burjuvazisi, erken kapitalistleşmiş ülkelere yalnızca sermaye ve üretim malları değil, aynı zamanda deneyim de ithal etmiştir.

1960'lara Kadar Türkiye’de Sendikalaşma

Cumhuriyet döneminin başlarında, sendikal hareketler tek parti yönetimi tarafından engellenmiştir. Yasalaşmayan çeşitli tasarıların ardından 1936’da kabul edilen 3008 sayılı İş Kanunu, grevleri; 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu da sınıf esasına dayalı dernek (yani sendika) kurmayı yasaklamaktadır. 1946’da Cemiyetler Kanunu’nda yapılan değişikliğe bağlı olarak hızla kurulan işçi sendikaları, yine aynı yıl içinde kapatılmıştır (Öztürk, 1996). Bir yıl sonra, 1947’de, kabul edilen 5018 sayılı Sendikalar Kanunu ise sendikalara izin vermekle birlikte grevlerden söz etmemektedir. 3008 sayılı İş Kanunu henüz yürürlükte olduğundan, kurulacak sendikaların grev yapması fiilen yasaktır.³ Ayrıca, sendikaların siyasetle uğraşmaları ve ‘milli menfaatlere’ aykırı faaliyetlerde bulunmaları da yasaktır. Yine de bu tarihten sonra birçok işçi sendikası kurulmuştur (Akkaya, 2002; Talas, 1992).

Sözü edilen sınırlamalar işçi sendikalarını etkisiz kıldığından, bunlara karşı *açık* bir sendikal örgütlenmeye gitmek burjuvazi için 1960'lara kadar acil bir ihtiyaç olmamıştır. Nitekim 1960 öncesinde kurulmuş olan az sayıdaki işveren sendikalarının önemli bir kısmı, bugünkü anlamda işçilere karşı mücadele veren sendikalar olmaktan ziyade “zamanın ithal güçlükleri karşısında üyelerine bazı ithal malı, yardımcı ve ham madde ya da yedek parça tahsis ve dağıtımını amacıyla” kurulmuş birliklerdir (Esin, 1974: 173-4).

Özetle, Türkiye’de işçi sendikalarının 1940’ların sonlarından itibaren, burjuvaziye ait sendikalarinsa 1960’ların başlarından itibaren yaygınlaştığı söylenebilir. Bu gelişmenin arka planında, özellikle 1950’lerin ikinci yarısından itibaren Türkiye’de sanayileşmenin hızlanması ve kapitalist üretimin yerleşmesi bulunmaktadır. Diğer kapitalist ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de sanayileşme ile birlikte işçileşme süreci hızlanmış, sendikal örgütler kurulmuş, sınıf mücadelesi şiddetlenmiştir. Üretimin toplumsal bir nitelik kazanması emeğin de giderek kolektif bir nitelik kazanmasını beraberinde getirmiş; kitle halinde bir arada çalışan işçilerin sendikal örgütlenmeye yönelmesi, zaman içinde, kapitalistlerin de kendi sendikalarını kurmalarına yol açmıştır. Böylece, kapitalizme özgü iki temel sınıf karşılıklı olarak konumlanmış, çalışma yaşamında ve toplumsal yaşamda başlıca aktörlerin sınıflar olduğu gözle görülür hale gelmiştir.

İçerik Yönelik Birikim ve Burjuvazi

Türkiye’de 1950’lerin ortalarına kadar sermaye birikimi temelde ticari niteliktedir. Türkiye burjuvazisi, bu dönemi önceleyen uzun yüzyıl boyunca, bazı kısa kesintiler dışında, dünya kapitalizmiyle birincil mal (tarım ürünü ve hammadde) ihraç ederek ve mamul mal ithal ederek bütünleşmiştir. Kapitalist *üretim* ve kapitalist üretim

3 “1946-1960 döneminde sendikal örgütlenme ve toplu pazarlık hukuksal olarak varlık kazanmış olmasına rağmen, süregelen grev yasağı rejimi çalışma ilişkilerine damgasını vuracak, diğer hakların işlevsellik kazanmasını engelleyecektir (...) Net bir ifadeyle, 1936 tarihli İş Kanunu 1960’lı yıllara kadar Türk çalışma ilişkileri sisteminin omurgasını oluşturmuş, çalışma ilişkileri üzerinde etkili olan en önemli faktör de *grev yasağı rejimi* olmuştur” (Makal, 2004: 2, 5).

ilişkilerinin belirginlik kazanmaya başlaması, Türkiye’de 1950’lerin ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Bu süreç, başlangıçta içe yönelik birikim niteliğindedir.

‘İthal ikamesine dayalı sanayileşme’ olarak da bilinen içe yönelik birikimin temel özelliği, ağırlıklı olarak dokuma, gıda gibi tüketim malları üretiminde yoğunlaşan ve öncelikle iç pazara dönük üretim yapan bir sanayi yapısının oluşmasıdır. Bu sürecin iki temel belirleyeni bulunmaktadır. Bir yanda, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, üretken sermayenin (sanayi sermayesinin) uluslararası hareketi belirgin bir hız kazanmıştır. Diğer yanda, 1950’lerin ortalarına gelindiğinde Türkiye’de ticari sermaye birikimi kendi sınırlarına dayanmıştır. Bu dönemde Türkiye burjuvazisi, dünya kapitalizmiyle eski tarz bütünleşmeyi sürdürmez hale gelmiştir. İç ve dış dinamiklerin kesiştiği bu noktada, önceki dönemlerde ticaretten elde edilmiş olan birikimin bir kısmı üretken yatırımlara yönelmiştir. Bir başka deyişle, ticari burjuvazinin belirli kesimleri, yabancı sermayeyle doğrudan veya dolaylı işbirliği içinde, sanayi burjuvazisine dönüşmüştür (Gülalp, 1985: 337). Türkiye’de kısa sürede gerçekleşmiş olan bu dönüşümün 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile hızlandığı söylenebilir (Ercan, 2004: 16-7).

Sermaye örgütleri açısından bakıldığında, sanayi burjuvazisinin ticaret odalarından ayrı sanayi odası kurabilmesi ancak 1950’lerin başlarında söz konusu olmuştur.⁴ Sanayi odalarının ticaret odalarından bağımsız olarak kurulması talebi, 1920’lerden 1950’ye kadar, sanayi burjuvazisi ile ticaret burjuvazisi arasındaki mücadeleden kaynaklanmış ve giderek kendi başına bir mücadele alanı haline gelmiştir. İki sermaye kesimi arasındaki bu mücadelede güçlü konumda bulunan ve en azından 1950’ye kadar iradesini geçerli kılabilen kesim, ticaret burjuvazisidir. Ancak, 1950’lerden sonra, tüccarların bir kısmının da sanayi üretimine yönelmesiyle, sınıf içi dengeler belirgin biçimde sanayi burjuvazisi lehinde değişmiştir. 1950’lerin sonlarından itibaren Türkiye’de sermaye sınıfı içinde egemen olan kesim sanayi burjuvazisidir.

Sanayi burjuvazisinin egemen sermaye kesimi haline gelmesi ile birlikte sınıfsal ilişkiler yeni boyutlar kazanmaktadır. Sanayici kapitalist, artık-değerin üretilmesinde ve bu artık-değere el konulmasında işçi sınıfı ile doğrudan ilişki içinde olduğundan, genellikle, işçi sınıfı ile sendikal mücadelenin de başını çekmektedir. Birçok ülkede işveren sendikalarının ve bunların ulusal ölçekte birleşmesinin öncülüğünü sanayiciler yapmıştır. Türkiye’de de TİSK’in kuruluşunda MESS önemli bir rol oynamıştır.

Sanayi burjuvazisinin egemenliği, ayrıca, sermaye-içi ilişkileri de dönüştürmektedir. Eski dönemin hakim sınıfları olan ticari burjuvazi ve toprak sahibi sınıf varlıklarını sürdürmekte, ancak giderek sanayi burjuvazisine tabi hale gelmektedir. Bu süreç,

4 Sanayicilerin ayrı bir sanayi odası talepleri daha 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde dile getirildiyse de 1925’te çıkan 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ticaret odaları bünyesinde birer sanayi şubesi kurulmasını yeterli bulmuştur. Bunun üzerine sanayiciler, 1927’den itibaren, Milli Sanayi Birliği adını taşıyan ve dernek statüsünde bulunan kurumlarda örgütlenmeye yönelmiştir. Sanayicilerin 1930’lar ve 1940’larda tekrar tekrar dile getirdikleri ayrı oda talepleri, İstanbul Tüccar Derneği’nin muhalefetine rağmen, özellikle İstanbul Sanayi Birliği’nin baskısıyla, ancak 1948’de kabul görmüş ve 1950 tarihli 5590 sayılı yasayla olanaklı hale gelmiştir. TOBB bu yasa ile kurulmuş, ayrıca İzmir Sanayi Odası 1951’de, İstanbul Sanayi Odası da 1952’de kurulmuştur (Koraltürk, 1999: 294-6).

şüphesiz ki çatışmasız ve pürüzsüz ilerleyen bir süreç değildir. Yine de zamanla, iç yönelik sermaye birikimi geliştikçe, hem ekonomi politikalarının hem de yasal-siyasal biçimlerin sanayi üretiminin gereklerine uyarlandığı görülecektir. Nitekim 1960 sonrasında devlet, sanayiye ucuz kredi, ucuz girdi ve altyapı hizmetleri sağlamaya, sanayileşmenin gereklerine uygun yasal-kurumsal çerçeveyi oluşturmaya, iç pazara dönük üretimi korumaya yönelmiştir. Ayrıca, döviz kurunun düşük (yani TL'nin aşırı değerli) tutulması, sanayi üretimi için gereken üretim malları ithalini kolaylaştırdığı gibi, ihracata yönelmeyi de sınırlandırmaktadır (Sönmez, 1992b: 11-3).

İçe yönelik birikimin ilk aşaması, genellikle dayanıksız tüketim malı (gıda, tekstil) üretimi ile başlayıp, belirli bir büyüklüğe ulaşabilen sermayelerin yöneldiği dayanıklı tüketim malı (beyaz eşya, elektrikli eşya, sonraları otomotiv vb.) üretimiyle devam etmektedir. Çoğunlukla dayanıklı tüketim malı üretiminde yer alan sanayicilerin örgütü niteliğindeki MESS, içe yönelik birikim süreci ilerledikçe, toplumsal alanda önemli bir aktör haline gelecektir.

1959'da Koç Grubu'nun öncülüğünde 'Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası' adıyla kurulan MESS (Sönmez, 1992a: 159), dönemin İstanbul merkezli sanayi şirketlerinin bir kısmını temsil etmektedir.⁵ O dönemde metal işkolunda, işçi sendikası olarak, genel başkanı Kemal Türkler olan Türkiye Maden-İş bulunmaktadır. Dönemin yasal mevzuatı içinde grev hakkının yer almayışı, diğer işçi sendikaları gibi Maden-İş'in de etkili olmasını engellemiştir. Yine de Maden-İş'in 1959 yılında bazı işyerlerinde toplu sözleşme benzeri anlaşmalar yapmış olmasının metal işkolundaki kapitalistler üzerinde uyarıcı bir etki yapmış olması muhtemeldir. Nitekim MESS kurucularından Bedii Taranto "O sıralarda yeni kurulan ve faaliyete geçmiş olan Maden-İş Sendikası kanımca bütün işverenlerde bir işveren sendikası kurulması yolunda bir ihtiyaç uyandırdı" diyerek Maden-İş'in etkisini teslim etmektedir (MESS, 1999: 25). Başlangıçta küçük ve etkisiz bir örgüt görünümündeki MESS'in önemi ve toplumsal ağırlığı, 1960'larda hızlanan yeni mücadeleler döneminde giderek artacaktır.

Sınıf Mücadelesinin ve MESS'in Hızlı Yükselişi: 1960-1980

İçe yönelik birikimin yasal-kurumsal çerçevesi, 1960 darbesini izleyen birkaç yıl içinde oluşturulmuştur. 1961 Anayasası, bilindiği gibi, sendika kurma hakkı ile grev ve toplu sözleşme hakkını ilk kez anayasal güvence altına alan hükümler içermektedir.⁶ Anayasa'nın bu genel hükümleri, 1963 tarihli 274 sayılı Sendikalar

5 Diğer büyük işveren sendikalarından TTSİS (tekstil) ve KİPLAS (kimya, petrol, lastik ve plastik) 1961'de, ÇEİS (çimento) 1964'te kurulmuştur.

6 Grev ve toplu sözleşme gibi sendikal haklar, 1960 darbesinden önce de Meclis gündemine gelmiş ve bu konularda çeşitli yasa tasarıları hazırlanmıştır. Alpaslan Işıkli'ya (2003: 93-5) göre, 1961 Anayasası'nın grev hakkını tanımasının gerisinde, darbe öncesi dönemde CHP ile DP'nin işçi hareketi üzerindeki rekabeti gözlenebilir. Demokrat Parti'nin işçi sendikalarını ve özellikle de Türk-İş'i baskı ve denetim altına alması, işçi taleplerinin bir kısmının CHP'ye yönelmesine ve CHP'nin muhalefette iken grev hakkını savunmaya başlamasına yol açmıştır. CHP, 1953 parti programında grev hakkına yer vermiş, 1957'den itibaren de iktidara muhalif olan ve grev hakkı için mücadele eden İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ile yakın ilişki kurmuştur. Ayrıca: Makal, (2004).

Yasası ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası ile hukuksal ifadeye kavuşmuş, söz konusu iki yasa fiilen 12 Eylül 1980 darbesine kadar, resmen de 1983 yılına kadar yürürlükte kalmıştır (Talas, 1992: 172).

274 ve 275 sayılı yasaların kabul edilmesi, 1950'lerde işçi sınıfının toplumsal bir güç olarak ortaya çıkmış ve hızlı biçimde sendikalaşmış olmasının sonucudur. O dönemde burjuvazi açısından işçi hareketini kapsayabilmenin tek olanaklı yolu, sendikal talepleri kısmen de olsa tanımak olmuştur. Bununla birlikte, anayasada grev hakkının tanınmış ve lokavt hakkının yer almamış olması, birçok çekinceyle ve 'işverenlerin hakları' yasama sürecine bırakılarak gerçekleşmiştir (Sülker, 2004: 210-1). Ayrıca, 1961'de yeni anayasanın kabul edilmesinden 1963'te 274 ve 275 sayılı yasaların yürürlüğe girmesine kadar geçen iki yıllık ara dönemde, çalışma yasaları konusunda şiddetli bir mücadele verilmiştir.⁷ 274 ve 275 sayılı yasaların çıkmasının iki yıl sürmüş olması bile, bu yasalar üzerinde önemli çekişmelerin cereyan ettiğinin bir göstergesidir. Kısacası, sendikal talepler burjuvazi tarafından kolayca tanınmış değildir.

1960'ların başlarında sermaye sınıfı içinde de önemli bir hareketlilik ortaya çıkmıştır. 1961 yılında, MESS'in de katkılarıyla, İstanbul İşveren Sendikaları Birliği adıyla bir üst örgüt kurulmuştur. Bu birlik 1962 yılında ulusal ölçüğe genişletilerek Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) adını almış, aynı yıl içinde MESS de ulusal ölçekli bir sendikaya dönüştürülmüştür. Kısacası, 1961-62 yıllarında, İstanbul merkezli sanayi burjuvazisi hızla sendikal örgütlenmeye gitmiş ve bu örgütleri ulusal ölçüğe taşımıştır. Bu süreçte, diğer ülkelerin burjuva sınıflarının tecrübelerinden de yararlanılmıştır.⁸

Örgütlenmesini hızlandıran sermaye sınıfı, henüz tasarı halinde olan çalışma yasalarının kendi beklentilerine uygun olarak şekillenmesi için mücadele vermiştir. Bunun sonucunda, anayasa tarafından getirilen açılımlar yeni yasalarda önemli ölçüde kısıtlanmıştır. Yeni yasalarda grev hakkına getirilen sınırlamalar ve anayasa metninde yer almayan lokavt hakkının tanınması, önemli hak kayıplarıdır (Koç, 2003: 103).

Bu tür hak kayıplarına rağmen, yine de, 1963'te yeni yasaların yürürlüğe girmesiyle birlikte toplu sözleşme görüşmeleri de başlamış ve grevler hızla artmıştır: 1963'te 8 grevde 19.739 işgünü geçmişken, 1964'te 83 grevde 238.261 işgünü geçmiştir (Keskinoğlu, 1996: 493). Bu durum kapitalistleri birbirlerine yaklaştırmış, MESS üyeliği hızlı bir artış göstermiştir: 1962'de 27 olan üye sayısı 1963'te 72'ye,

7 Grev yapmak, 1961-63 arasında anayasal bir hak, ancak İş Kanunu'na göre suçtur. Bu nedenle, yasal süreci zorlamak amacıyla büyük çaplı gösteriler yapılmıştır. 1961'in son gününde yapılan ve 100 bin kişinin katıldığı Saraçhane mitingi, 1962'de Ankara'da Yapı-İş'in gerçekleştirdiği işsizliği protesto yürüyüşü ('Açların Yürüyüşü') ve Ocak-Mart 1963'te Kavel Kablo Fabrikası direnişi kamuoyunda büyük yankı yaratmıştır. Özellikle Kavel direnişi, 274 ve 275 sayılı yasaların çıkışını hızlandırmıştır (STMA-6, 1988: 2000-13).

8 Patronların örgütlenmesine yardımcı olmak için OECD tarafından 1962'de Türkiye'ye gönderilen İsveç İşverenler Konfederasyonu eski Genel Sekreter yardımcısı Lennart Cronqvist de ulusal düzeyde örgütlenmeyi tavsiye etmiş, bu tavsiye MESS tarafından İstanbul burjuvazisine iletilmiştir (Esin, 1974: 179; MESS, 1999: 54-5).

1964'te 145'e çıkmıştır. Yükselen grevler karşısında, MESS'in 1967'de grev ve lokavt fonu oluşturması, üye sayısının daha da artmasına yol açmıştır. Aynı dönemde TİSK de üye sayısını arttırmış; 1963'te işveren sendikalarına üye olan 1.605 kapitalistin 488'ini temsil ederken, 1965'te 1927 sendikalı kapitalistin 1.208'ini kapsar hale gelmiştir (Esin, 1998: 241).

1960'ların ilk yıllarında MESS, hem sınıflar arası mücadelede hem de sermaye-içi çekişmelerde etkili bir güç olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde MESS, sanayicilerin teşvik edilmesi için hükümetlere çeşitli konularda baskı yapmış ve sonuç almıştır. MESS'in bu yöndeki talepleri arasında, ithalat rejiminin yerli sanayi lehinde düzenlenmesi; sanayicilerin hammadde ithal edecekleri ülkeyi seçebilmeleri; üretim vergilerinin azaltılması; sanayide kullanılan elektrik, kömür ve akaryakıt gibi girdilerin ucuzlatılması sayılabilir. MESS, ayrıca, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın tüccarlara kredi vermemesini ve sanayicilere daha uygun koşullarda kredi sağlanmasını da talep etmiştir. MESS'in beklentilerinin yoğunlaştığı bir diğer nokta, ihracat yapacak sanayicilerin özel olarak teşvik edilmesidir (MESS, 1999: 69-75).

1960'lı yıllarda sanayi burjuvazisinin bir diğer önemli talebi, kamu işverenleriyle aynı çatı altında örgütlenmektir. Kamu kuruluşları, hem büyük ölçekli oldukları ve çok sayıda işçi çalıştırdıkları için, hem de diğer işletmelere girdi sağladıkları için sermaye örgütleri açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, kamu kuruluşlarında çalışan işçilerin ücretlerinin genellikle özel sektördekinden daha yüksek oluşu da burjuvazinin tepkisini çekmektedir. 1960'larda TİSK, kamu işverenlerinin de özel sermaye örgütlerinde yer alması yönünde sürekli çaba göstermiş ve ücret farklılıklarının ortadan kaldırılması için çalışmıştır (Esin, 1974: 226-7; 238-46). 1964 ve 1965'te, metal sektöründeki en büyük kamu kuruluşları olan Makine Kimya Endüstrisi, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri ve Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları MESS'e üye olmuştur. 1965 sonu itibarıyla, Türkiye'deki büyük sanayi işverenlerinin (kamu-özel) hemen tamamı MESS içinde temsil edilmektedir (MESS, 1999: 124-5). MESS üyesi işletmelerdeki ortalama işçi sayısının 1965'te 219, 1970'te 263 olması kayda değer bir noktadır.

Bu dönemde MESS, daha etkili ve sonuç alıcı bir sınıf çizgisi izlemesi için TİSK'i sürekli olarak sıkıştırmış, yasama ve yürütme ile ilişkilerini geliştirmesi, devlet organlarını yakın takibe alması ve bir 'baskı grubu' olarak çalışması için, TİSK merkezinin Ankara'ya nakledilmesini talep etmiştir. Bunun sonucunda, 1965 yılında TİSK merkezi Ankara'ya taşınmıştır (MESS, 1999: 118-21). Taşınmanın gerisindeki bir diğer hesap, TİSK'in İstanbul burjuvazisinin örgütü olduğu izlenimini silmek, Anadolu'dan üye kazanmak ve sermaye cephesini sağlamlaştırmaktır. Nitekim TİSK, yeni İş Kanunu tasarısı ve 274 ve 275 sayılı yasaların değiştirilmesi konularında⁹ Odalar Birliği ile ortak hareket etmiştir (Esin, 1974: 186-202). Bu yıllar

9 1967'de kabul edilen ve asgari ücretin bölgesel düzeyde tespit edilmesine son veren 931 sayılı yeni İş Kanunu, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş ve yerine, 12 Mart döneminde, bazı küçük değişikliklerle, 1475 sayılı yasa getirilmiştir. Öte yandan, temelde DİSK'e karşı bir girişim olan 274 ve 275 sayılı yasalardaki değişiklik talebi de, aşağıda ele alınacağı gibi, 15-16 Haziran'a giden yolu açmıştır.

da, 1960'ların sonlarına doğru, TİSK yönetim kurullarında MESS üyelerinin belirgin bir ağırlığı ortaya çıkmıştır.

'MESS üyeleri' demek, öncelikle Koç Holding demektir. Türkiye'de büyük sermaye gruplarının 1960'lar ve özellikle de 1970'lerde güçlendikleri, bu yıllarda hızlı bir holdingleşme süreci yaşadıkları, ayrıca büyük holdinglerin faaliyet konularının birbirine ters düşmeyecek biçimde oluşturulduğu görülmektedir (Tenker, 1979: 24; Sönmez, 1992a). Bir başka deyişle, iç pazarın tekeli holdingler arasında paylaşımı söz konusudur. Bu durum sermaye örgütlerine de yansımış, Koç Holding'in beyaz eşya ve otomotiv gibi sektörlerdeki üstünlüğü MESS yönetiminin de genellikle Koç'ta kalması sonucunu doğurmuştur. MESS içindeki ağırlığı, Koç Holding'in 1970'lerin ortalarına kadar TİSK yönetiminde de etkili olmasını sağlamıştır.¹⁰

İçer yönelik birikim, sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşmasına, sonraları da holdinglerin hegemonyasına giden yolu açmıştır: Türkiye'de 1963'e kadar yalnızca 2 holding kurulmuşken, 1963-70 arasında 19, 1971-76 arasında ise 106 adet holding kurulmuştur (Taşdelen, 2005: 235). Bunların içinde büyük holdingler ise yalnızca 'tekeli' olmakla kalmayıp, aynı zamanda finans, sanayi ve ticaret gibi çeşitli faaliyetleri kendi bünyelerinde birleştiren birer 'finans kapital' örnekleridir (finans kapital kavramı, farklı işlevleri gerçekleştiren sermayelerin *tekeli* bir bütünlük içinde birleşmesini ifade eder). Finans kapitalin oluşumu 12 Mart 1971 darbesinin ardından hızlanacak; büyük sermaye, aynı yıl içinde TÜSİAD'ın kurulmasıyla, TOBB'dan bir ölçüde ayrılmaya yönelecektir. Zira, Odalara hakim olan küçük patronlar, büyük sermayenin çıkarlarının etkili biçimde temsil edilmesini engellemektedir.¹¹ Mustafa Sönmez'e göre, büyük sermaye, Odalar Birliği düzeyinde kuramadığı hegemonyayı, en azından 1970'lerin ortalarına kadar, TÜSİAD ve TİSK ile sağlamıştır (1992a: 161). Ancak, sermaye içi çatışmaların, bütün bu dönem boyunca, asıl olarak sanayi burjuvazisi ile diğer sermaye kesimleri arasında cereyan ettiği söylenebilir.

Sınıflar arası mücadeleye baktığımızda, dönemin bir özelliği, işçi sendikalarının hızla çoğalmış olmasıdır. Bu durum sendikalar arası rekabeti arttırmış, buna bağlı olarak sendikal talepler de artmış ve çeşitlenmiştir. 'Sendika enflasyonu', dönem boyunca MESS ve TİSK gibi örgütlerin başlıca şikâyet noktalarından biridir. Bur-

10 "1964-1967 arasında TİSK Başkanlığı'ni, Koç'la da ilgisi olan Şişe-Cam'in yöneticisi Şahap Kocatopçu yapacaktı. 1969-1970'de Koç Grubu ile bağlantısı olan Ertuğrul Soysal TİSK Başkanı olacak, 1970-1974 arasında da Koç'un Türk Traktör'ünde yönetici Halil Kaya başkanlığı üstlenecekti. 1975'ten sonra ise Halit Narin'in başkanlık dönemi başlayacaktı. Narin'li yıllar, TÜSİAD'a egemen grubun TİSK'teki hegemonyasının görece azaldığı yıllardı (...) MESS'te Koç, Profilo, Ercan, Borusan, Rabak gibi gruplar yönetimi ellerinde tutarken, Gıda ile Kiplas'ta Sabancı'nın kısmi etkinliği görülüyordu. Tekstil'de ise Halit Narin, 'büyükler' kategorisine girmeyen firmalarla bu işkolunu pek holdinglerin yönetimine bırakmamıştı" (Sönmez, 1992a: 160).

11 Yarı resmi bir kuruluş olan TOBB, diğer görevlerinin yanısıra, 1958'de ele geçirdiği iki yetki ile sermaye-içi çatışmalar için önem kazanmıştır. Bunlardan ilki, ithalat kotalarını dağıtma yetkisi, ikincisi ise ithal edilecek mal listelerini hazırlamak ve kontrol etmek yetkisidir (Buğra, 2003: 328; Sönmez, 1992a: 154-5). Birlik, kota ve lisansların dağıtımında önceliği ticari şirketlere vermekte, sanayicilerin ithal hammaddeleri doğrudan satın almasını sınırlamakta, kimi zaman da ülke içi üretime rakip malların ithal edilmesine yol açmaktadır. Odalar Birliği'nin bu yetkileri, 1960'lar boyunca sürebilen bir mücadele konusu olmuştur (Tuna, 2009).

juvazi, ‘tıpkı gelişmiş batı ülkelerinde olduğu gibi’ her işkolunda tek bir işçi sendikasıyla muhatap olmak, işkolu düzeyinde geçerli olacak grup toplu sözleşmeleri imzalamak (MESS, 1999: 140-2), ücret artışlarını verimlilik artışlarına endekslemek (Esin, 1974: 232-3) niyetindedir.

1967’de Türk-İş’ten kopan bir grup sendika tarafından DİSK’in kurulması, sınıf mücadelesinde önemli bir dönüm noktasıdır. Metal işkolunda MESS’e karşı mücadele veren Maden-İş, aynı zamanda DİSK’in de kurucuları arasındadır. Nitekim DİSK’in ilk genel başkanı, Maden-İş temsilcisi olan Kemal Türkler’dir. DİSK’in kurulmasının ardından, 1968’den itibaren işçi hareketlerinde belirgin bir artış yaşanmış; oturma eylemi, boykot, işyeri işgali gibi direniş biçimleri yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Kamu kesiminde örgütlenmesi engellenmeye çalışılmışsa da DİSK özel sektöre ait en önemli işyerlerinde hızla örgütlenmiştir (TSA-I, 1996: 309-10). DİSK’in güçlenmesi ve işçi hareketinin giderek militanlaşması karşısında, 274 ve 275 sayılı yasalarda Türk-İş lehine değişiklik yaparak, DİSK’i zayıflatma çabaları ortaya çıkmış; bu çabaların sonucu olarak da 15-16 Haziran 1970’te DİSK’e bağlı işçilerin başlattığı büyük çaplı protestolar yaşanmıştır.

15-16 Haziran başkaldırısı, Türkiye işçi sınıfı hareketinin tarihsel bir doruk noktasıdır. Yalnızca İstanbul ve İzmit’te 150 binin üzerinde işçi iş bırakmış, yürüyüşler ve gösteriler yaparak DİSK’e karşı girişimlere direnmiştir. 15-16 Haziran’ın dolaysız sonuçları çok etkili olmasa da,¹² işçi hareketinin bu ölçüde militanlaştığı bir ortamda, Ağustos 1970’te ilan edilen ekonomik istikrar programı ancak 12 Mart 1971 darbesinin ardından uygulamaya konulabilmiştir.

Bu dönemde, yani 1970’lerin başlarında burjuvazi, işçi hareketine karşı bir dizi ‘ilke’ belirlemeye çalışmaktadır. Bu ilkelerin en önemlilerinden biri, toplu sözleşmelerin ayrı ayrı işyeri düzeyinde değil, işkolu düzeyinde grup olarak bağitlanması ilkesidir.¹³ Grup sözleşmesi politikası, bir yandan, işçi sendikalarının çok sayıda işyerinde aynı anda greve çıkmalarının zor olduğu hesabına dayanmakta, bir yandan da sermaye sınıfının kendi içinde belirli bir disiplini sağlamayı ve büyük sermayelere avantaj yaratmayı amaçlamaktadır. Ücretler ve diğer haklardaki artış oranları görece yüksek olduğunda, küçük patronlar büyüklere kıyasla dezavantajlı duruma düşebilmektedir. Ayrıca, greve gidildiğinde, stoklara ve sipariş durumuna göre, özellikle küçük patronların grevin acilen sona erdirilmesinde daha büyük çıkarı bulunmaktadır. Bu gibi durumlarda işçilerle ayrı sözleşme imzalama yoluna gidenler MESS’den ihraç edilmektedir.

1970’lerin ikinci yarısı, şiddetli sınıf mücadelesi ortamında, sermaye içi çelişkilerin de yoğunlaştığı ve büyük ve küçük sermayeler arasındaki çatışmaların gö-

12 274 sayılı yasa her şeye rağmen değişmiş, ancak getirilen değişikliklerin çoğu daha sonra Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. 275 sayılı yasa ise zamanla gündemden düşmüştür.

13 MESS daha 1964 yılında grup sözleşmelerinden yana olduysa da o yıllarda henüz bunu kabul ettirebilecek güçte değildir. Ayrıca, MESS’in kendi içinde de bu konu netleştirilmiş olmaktan uzaktır. MESS’in tavrı 1971 sonlarında netleşmiş, ancak bu fikir 1972’ye kadar TİSK nezdinde kabul görmemiştir (Yükselen, 1998a: 387; MESS, 1999: 368-9).

rünürlük kazandığı bir dönemdir. Küçük ve orta boy sanayicilerin işveren sendikalarındaki artan üyelikleri, zaman içinde, Halit Narin'in başkanlık döneminde TİSK'in büyük sermayenin etkisinden kısmen uzaklaşmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle toplu sözleşmelere yaklaşım konusunda, TİSK ile TUSİAD'ın farklılaştıkları, TİSK'in daha mücadeleci tutumuna karşılık TUSİAD'ın bazen uzlaşmacı konumlar alabildiği görülmüştür (Sönmez, 1992a: 161). Yine de bu çelişkilerin önemini çok fazla büyütmemek ve örneğin grup sözleşmeleri konusunda TİSK'in de büyük sermayenin tavrını benimsediğini unutmamak gerekir. Mücadelenin hem sınıflar arasında hem de sermaye içinde şiddetlenmiş olması, zaman zaman karmaşık durumlar ve beklenmedik tavır alışlar ortaya çıkarabilmiştir. Ancak, temel çatışma eksenini işçi sınıfı ile burjuvazi arasındadır.

1970'lerin ikinci yarısına gelindiğinde içe yönelik sermaye birikimi belirgin biçimde tıkanmış ve bunalım hem ekonomik hem de siyasal düzeylerde kendisini dışa vurmaya başlamıştır. Bu ortamda gerek işçi sendikaları gerekse sermaye örgütleri giderek radikalleşmiştir. DİSK, 1975'ten itibaren, o dönemde yasaklı olan TKP ile birkaç yıl boyunca belirgin bir yakınlaşma içine girecek, 1976 yılında 'DGM Direnişi' olarak bilinen eylemle Milliyetçi Cephe hükümetini hedef alacak, 1977-78 grevlerinde de 'DGM'yi ezdik sıra MESS'te' sloganını yaygın olarak kullanacaktır (TSA-I, 1996; Şafak, 2007: 5-6).

İşçi ve işveren sendikalarının giderek radikalleşmesi, otomotiv, beyaz eşya ve döküm sanayilerini içeren metal işkolunda özellikle belirgindir. 1964'ten itibaren Maden-İş'le MESS'i karşı karşıya getiren ve 'MESS grevleri' olarak bilinen grevler, 1970'lerin ikinci yarısında, işçi sınıfı ile sanayi burjuvazisi arasındaki mücadelenin yoğunlaştığı ve belirli bir sınıfsal temsiliyet niteliği kazandığı grevlerdir (Yükselen, 1998a: 386-8). Bunlardan en önemlisi olan 1977 'Büyük Grev'i 8 aydan fazla sürmüş ve ancak 1978 başlarında sona ermiştir. O dönemde Aziz Nesin, stokların birikmiş olduğu zamanlarda yapılan grevlerin gerçekte patronlara yaradığını savunarak, Maden-İş ve DİSK yönetimine ağır eleştiriler yöneltecektir (Şafak, 2007: 31-2). Bu grev sonunda işçiler açısından bazı kazanımlar elde edilmiş olmakla birlikte, fiilen grup toplu sözleşmesi anlamına gelecek bir durum da ortaya çıkmıştır (Şafak, 2007: 45; dönemin Maden-İş Genel Başkan vekili olan Murat Tokmak'ın tanıklığı için bkz. *Evensel*, 25.07.2000).

Ancak, perde henüz kapanmamıştır. MESS'le Maden-İş arasında 1977-78 grevleri sırasında aslında yarım kalan hesaplaşma kısa süre sonra yeniden gündeme gelecek, 1980 yılında yeni bir grev dalgasına yol açacaktır.¹⁴ Krizin doruğa ulaştığı

14 Bu grevlerin Koç grubunu bile ne kadar zorladığını kavrayabilmek için, Arçelik'te grev devam etmekte iken Suna Kırac'ın babası Vehbi Koç'a yazdığı 18 Temmuz 1980 tarihli şu mektuba bakılabilir: "Arçelik'in bugün itibarı ile hakiki zararı 270 milyon lira (...) çark dönmüyor ve geçen grev döneminde olduğu gibi, Arçelik'in buna dayanma gücü kalmamıştır (...) MESS'den bugüne kadar Koç Topluluğu hiçbir fayda sağlamamıştır. Grup sözleşmesinin tüm yükünü, geçen dönem olduğu gibi bu dönem de Koç Topluluğu taşımaktadır (...) Rakiplerimizle aynı paralelde mücadele veremediğimiz için MESS gün geçtikçe belimizi bükmektedir ... 14 işyerini kapsayan 14.000 kişiyi lokavta sokmak bir mesele olmuştur (...) Teklifim, Koç Topluluğu, MESS'de kalır, Arçelik kendi başına bir sözleşme yapar ve neticede MESS'den atılır. Bu konuda bugün karar alsak, işi tezgahlamak bir ay sürer. Bizim bu yıl geçen sefer olduğu gibi 8.5 aylık bir greve dayanma gücümüz yoktur" (Kırac, 2006: 101-2).

bir ortamda ortaya çıkan uyuşmazlık, dar anlamda ekonomik ve sendikal olan görünürdeki “sınırlarının ötesinde, Türkiye’de toplumsal sınıflar ve siyasal güçler arasındaki kesin bir hesaplaşmaya da işaret [etmektedir]” (Yükselen, 1998a: 391; ayrıca, Şafak, 2007: 37-8). Grevler devam ederken, 22 Temmuz 1980 günü Kemal Türkler’in öldürülmesi durumu daha da gergin bir hale sokacaktır.

Grevlerin başladığı dönemde ekonomik kriz derinleşmiş, bir ‘döviz darboğazı’ biçimini almış durumdadır. Döviz yokluğu nedeniyle sanayi için gereken girdiler ve yatırım malları ithal edilememekte, üretim tıkanmakta, sanayide kapasite kullanım oranları azalmaktadır. Nitekim çamaşır makinesi, buzdolabı, dikiş makinesi, elektrik süpürgesi, fırın gibi bazı dayanıklı tüketim mallarının ve kamyon, kamyonet, otomobil, minibüs gibi motorlu kara taşıtlarının üretimi, 1980 yılında, bir önceki yıla kıyasla çarpıcı biçimde azalmıştır (TÜİK, 2006: 317-9). Öte yandan, iç pazarın sınırlı oluşu ve özellikle dayanıklı tüketim malları için kısa sürede doymuş olması da üretimin artması önünde önemli bir engel haline gelmiştir. Böyle bir ortamda işçi sınıfı militanlığı, sermayenin genişleyen ölçekte yeniden üretimini olanaksız hale getirmektedir. Sonuç olarak, içe yönelik birikimin artık sürdürülemez hale geldiği giderek belirginleşmektedir. Büyük burjuvazi, 24 Ocak 1980 Kararları’yla ‘dışa açılma’ (yani daha ileri bir uluslararasılaşmaya yönelme) isteğini ve zorunluluğunu ilan edecektir. Bunun ön şartı ise işçi sınıfı kazanımlarının budanmasıdır. Ancak, işçi hareketi, 1978 sonrasında belirli bir durgunluk içinde olmakla birlikte yine de hayli ‘politize’ niteliğini sürdürmekte, sermayenin egemenliğini her vesileyle sorgulamaktadır. Bu ortamda krizin ‘ekonomik’ yönü ile ‘siyasal’ yönü arasındaki ayrım çizgileri silinmekte, görünürde ekonomik nitelikli olan herhangi bir talep neredeyse dolaysız biçimde siyasal bir nitelik kazanmaktadır.

İşçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki bu ‘hesaplaşmanın’ sonucunu, perdenin nasıl kapandığını bugün gayet iyi bilmekteyiz. 1980 grevleri henüz devam ederken gerçekleşen 12 Eylül darbesi, tüm grevleri yasaklayacak ve her türlü siyasal ve sendikal faaliyete son verecektir.¹⁵ Hatta, MESS’in sonraları ‘tarihsel hata’ olarak niteleyeceği bir kararla MESS’i de kapatacak, ancak bu tarihsel hata beş gün sonra düzeltilecektir. Darbeden dokuz gün sonra kurulan yeni kabinede, daha bir yıl önce MESS başkanlığı görevini yürütmekte olan Turgut Özal, Devlet Bakanı ve Başbakan yardımcısıdır. Ayrıca, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Şahap Kocatopçu ile Bayındırlık Bakanı Tahsin Önalp, daha önce TİSK ve MESS yönetimlerinde görev yapmış kişilerdir.

12 Eylül ve Mirası: 1980’lerden Günümüze

12 Eylül yasalarının, hem ekonomik mücadelelerin kapsamını daraltmayı, hem de ekonomik ve siyasal mücadeleyi birbirinden kesin olarak ayırmayı hedeflediği söy-

¹⁵ Darbe yapıldığında, 30 bini MESS üyesi işyerlerinde olmak üzere (Şafak, 2007: 39), yaklaşık 57 bin işçi grevdeydi. Grevleri ertelenmiş olan işçilerin sayısı da 130 bin civarındaydı: “Erteleme süreleri dolunca büyük bir olasılıkla bu işçiler de greve çıkacaklardı. Bir başka deyişle, eğer 12 Eylül askeri müdahalesi olmasaydı, 1980 yılında grevdeki işçi sayısı 200 bini bulacaktı” (MESS, 2000a: 79).

lenebilir. Bu ikincisi çok önemlidir, zira kapitalist üretimin ‘normal’ seyri, ekonomi ile politikanın birbirinden ayrı alanlar olarak varolmasını, ekonomik ve siyasal mücadelelerin birbirleriyle doğrudan ilgili olmayan konular olarak algılanmasını gerektirir. Ekonomi/siyaset ayrımı, bir yanıyla elbette gerçek bir ayrımdır ve kapitalist üretim ilişkilerinde maddi bir temele sahiptir: ücretli emek-sermaye ilişkisi bir kez kurulduğunda, emekçinin mücadelesi bu ilişkinin *içine* hapsolür. Ücret seviyesine ya da çalışma koşullarına dair mücadelenin bizzat ücretli emek-sermaye ilişkisini hedef alması ya da ‘siyasal’ bir boyut taşıması, sık karşılaşılan bir durum değildir.¹⁶ “İşçi sınıfı ‘ekonomizmi’ni bu denli güçlü kılan, bunun kapitalizmin gerçeklerine tekabül edisidir” (Wood, 2003: 34). Genellikle salt ekonomik alanla sınırlı sendikal mücadele, kapitalist toplumda rutin bir şeydir. Bununla birlikte, işçi sınıfı dar anlamda ekonomik mücadelenin ötesine geçerek kapitalist toplumsal ilişkileri sorgulamaya başladığında, bu toplumsal ilişkilerin arka planındaki ekonomi/siyaset ayrımı da görünürdeki doğallığını yitirmektedir. Büyük kriz dönemlerini karakterize eden tam da bu, yani ekonomik taleplerin *dolaysızca* siyasal taleplere dönüşmeye başlamasıdır. Dolayısıyla, Türkiye kapitalizminin 1970’lerin sonlarında hem ekonomik hem de siyasal bir krizle karşılaştığını söylemek, kısmen doğru ancak kısmen de yanıltıcıdır. Zira bu ikisi, aynı sürecin iki boyutu, madalyonun iki yüzüdür. Bu nedenle 12 Eylül, hem ‘ekonomik’ hem de ‘siyasal’ tedbirlere bir arada başvurmuştur. Basitleştirmek pahasına bir cümleyle ifade edilirse: 12 Eylül rejimi, 24 Ocak Kararları’nın uygulanabilmesi için gereken siyasal-toplumsal çerçeveyi sağlamıştır (Boratav, 2003: 148; Sönmez, 1992b: 130).

12 Eylül, işçi haklarına saldırarak, dışa yönelik birikime geçişin önemli bir koşulunu yerine getirmiştir. Zira, içe yönelik birikim sürecinde palazlanan sermaye grupları açısından, 1970’lerde uluslararası sermaye ile daha ileri bir bütünleşme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu dönem, Türkiye’de sanayi burjuvazisinin finans kapitaline dönüştüğü ve birikim sürecinde hegemonya kurduğu dönemdir. Finans kapitalin egemenliği ile sermaye-içi çelişiklere yenileri eklenmekte, özellikle de büyük ve küçük sermayeler arasındaki çatışmalar şiddetlenmektedir. Bu çatışmada avantajlı konumda bulunan ve genellikle kendi iradesini geçerli kılabilen grubun büyük sermaye olduğu kuşkusuzdur.

Büyük sermaye açısından bu dönemde tek seçenek dışa yönelmektir. Bu keyfi bir istek olmayıp, artık-değer üretimini giderek artan ölçüde sürdürebilmek için zorunlu bir durumdur. Ancak, uluslararası alanda ayakta kalabilmek için emek üretkenliğini arttırmak, üretim ölçeğini büyütmek, para-sermaye kanallarına erişebilmek veya mevcut kanalları (örneğin borsa) daha etkin işletebilmek gerekmektedir.

16 Kapitalizmde “siyaset eskiden doğrudan ilgilendiği alanlardan kovulmuştur (...) Örneğin kapitalizmde ücret artışı mücadelesi yalnızca ‘iktisadi’ bir mücadele olarak algılanabilir; ama, ortaçağ köylülerinin toprak rantlarıyla ilgili mücadelesi böyle algılanmaz[dı]. Oysa her ikisi de artı-emeğin üreticiler ile sömürönlör arasındaki görelü paylaşımına ilişkindir. Ücretlere ilişkin mücadele ne kadar keskin olursa olsun, Marx’ın belirttiği gibi ücret ilişkisinin kendisi, sömürü ilişkisinin temeli olarak, bozulmadan varlığını korur” (Wood, 2003: 59).

12 Eylül’ün bir yandan işçi haklarına saldırması, bir yandan da bankacılık ve finans alanında düzenlemelere girişmesi, bu kapsamdaki girişimlerdir.

1980’lerin başlarında faiz oranlarının yükselmesiyle, banka sahibi büyük sermayeler, artan kredi maliyetlerini karşılayamayan çok sayıda işletmeyi ele geçirmiş, sermayenin merkezileşmesi hızlanmıştır (Sönmez, 1992b: 33-4, 153-4). TÜSİAD gibi büyük sermaye örgütlerinin bu dönemde temel talebi, verimsiz sermayelerin elenmesi ve teşviklerin uluslararası rekabette ayakta kalabilecek güçlü sermayelere yöneltilmesidir. Dış ticaretin serbestleştirilmesi ve teşviklerle ihracat bir ölçüde artmış, dış ticaret ve yurtiçi/yurtdışı müteahhitlik gibi faaliyetler ağırlık kazanmıştır. Ücretlerin büyük oranda gerilediği ve iç pazarın daraldığı koşullarda, ihracat, 1970’lerin sonlarından beri atıl kalan imalat sanayi kapasitesinin devreye girmeyle yapılmıştır (Boratav, 2003: 162). Bir başka deyişle, bu süreç, üretim ölçeğinin artmasını getirmemiştir. Nitekim, 1978-89 arasındaki 12 yıl içinde, imalat sanayi genelinde sabit sermaye yatırımları yalnızca iki yıl (1985-86’da) küçük bir artış göstermiş, diğer yılların hepsinde gerilemiştir (DPT, 2005: 36). Kısacası, 1980’ler boyunca, uluslararası alanda rekabet edebilmek için gerekli olan sabit sermaye yatırımları gerçekleşmemiştir. Zamanla, finansal hareketler de serbestleştirilecek ve büyük sermayenin uluslararası finans kaynaklarıyla bütünleşmesi hedeflenecektir.

Sendikal planda, 12 Eylül döneminde DİSK ve MİSK’in yanı sıra 12 bağımsız sendika ve Türk-İş’e bağlı 2 sendika yargılanmıştır. Türk-İş, buna rağmen, 12 Eylül darbesine karşı çıkmadığı gibi, genel sekreteri Sadık Şide’yi hükümete Sosyal Güvenlik Bakanı olarak vermiş ve sendika aidatlarının *check-off* yöntemiyle (kaynağında) kesilmesi gibi bazı tavizler karşılığında, halkoyuna sunulan 1982 Anayasası’nı olumlayan bir tavır almıştır (Çetik ve Akkaya, 1999: 132-3). DİSK ise, yargılaması ancak 1991’de sonuçlandığından, 1980’ler boyunca yasaklıdır.

12 Eylül darbesinin ardından Vehbi Koç, “üç senelik bir iş barışı yapmak mecburiyetindeyiz” diyecektir (Sönmez, 1992b: 132). Geçilmeye çalışılan ‘dışa açık’ birikimde, işçi sınıfından gelen ‘ölçsüz’ taleplerin bastırılması büyük önem arz etmektedir. Nitekim darbenin ardından sendikal faaliyetler askıya alınmış, toplu sözleşmelerin yürütülmesinde yetkili olacak bir Yüksek Hakem Kurulu (YHK) atanmıştır. Aldığı kararlara yasal olarak itiraz edilemeyen YHK, yeni ekonomik ‘modelin’ öngördüğü ücret oranlarının ülke çapında belirlenmesi ve denetlenmesi işlevini görmektedir (Boratav, 2003: 150-1). YHK uygulamasında ücret zamları o yılın enflasyon oranı tahminine göre belirlenmekte, ancak fiili enflasyon oranı daima tahminin üzerinde gerçekleştiği için ücretler reel olarak aşındırılmaktadır. Öte yandan, ücret düzeyleri yüksek bulunan işkollarında enflasyon tahmininin altında zamlar verilmektedir. Böylece, imalat sanayiinde reel işçi ücretleri 1981’den sonra hızla düşüşe geçmiştir (Sönmez, 1992b: 133, 138-9).

Bu dönemde MESS, grevsiz-gürültüsüz rahat bir ortamda, ‘Metal Sanayii İş Gruplandırma Sistemi’ olarak bilinen projeye ağırlık vermiştir. Bu sistem, işkolun-

da yapılan işleri zorluk, yoğunluk, gerektirdiği vasıf, emek süreci içindeki yeri gibi kriterler üzerinden sınıflandırmakta, ücretler bu sınıflandırmaya göre belirlenmektedir (MESS, 1996). YHK, 1982 yılında MESS'in gruplandırma sistemini yürürlüğe koymuş ve YHK sonrası dönemlerde de toplu sözleşmeler bu gruplandırma üzerinden yapılmaya başlanmıştır (MESS, 2000a: 152, 170-3, 499). Sistemin özü, yüksek vasıf gerektiren işlerin daha kesin olarak belirlenmesiyle, işçilere karşı farklı stratejiler geliştirmeye olanak tanımasıdır. Sonraki yıllarda devreye sokulan taşeronlaşma gibi uygulamalar göz önüne alındığında, böyle bir gruplandırmaya neden gerek duyulduğu anlaşılabilir. Artık-değer üretimi açısından kritik olan ve bilgibeceri, tecrübe gerektiren işlerin kadrolu işçilere verildiği, yardımcı-tamamlayıcı işlerin taşeronlara devredildiği, kadrolu-vasıflı işçilerin genellikle daha yüksek ücret ve haklar verilerek elde tutulmaya çalışıldığı, bir hipotez olarak ileri sürülebilir. Bu tür ayrımların, patronlar açısından, işçi örgütlenmelerini zayıflatmak gibi yan faydalarının bulunduğu da kabul edilebilir.

12 Eylül döneminde MESS, hem Anayasa tasarısı hem de yeni çalışma yasaları ile ilgili hazırlıklara, TİSK'le birlikte 'aktif ve yoğun bir biçimde' katılmıştır (MESS, 2000a: 149). 1982 Anayasası, lokavtı da anayasal bir hak olarak tanımaktadır. Öte yandan, 274 ve 275 sayılı yasaların yerine Mayıs 1983'te 2821 sayılı Sendikalar Yasası ile 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası getirilmiştir. Yeni yasalarla sendikaların siyasal amaç gütmeleri veya siyasal faaliyette bulunmaları yasaklanmakta (bu yasak ancak 1995'te kalkmıştır), siyasal amaçlı grevler, dayanışma grevleri, genel grev, işyeri işgali, iş yavaşlatma gibi uygulamalar da suç olarak tanımlanmaktadır (Çetik ve Akkaya, 1999: 92-3). Bu iki yasa henüz taslak halindeyken tartışmaya açıldığında, TİSK başkanı Halit Narin işçileri kastederek "20 yıldır biz ağladık onlar güldü, şimdi gülme sırası bizde" diyecektir. Her iki yasa da doğrudan doğruya Milli Güvenlik Kurulu tarafından kabul edilmiştir (Kutal, 1998; Aslan, 1998). MESS'in kendi ifadesiyle:

1982 Anayasası ve o temelde çıkartılan 2821 ve 2822 sayılı yasalar, MESS'in 1970'li yıllar boyunca uğruna mücadele ettiği ... hedefleri gerçekleştiren hükümler getirdi. Sendikaların işyeri düzeyinde örgütlenmesi son bulurken, bir sendikanın toplu sözleşme yapabilmesi, bulunduğu işkolundaki işçilerin en az yüzde 10'unu kendi bünyesinde örgütlemiş olması koşuluna bağlandı. Böylece MESS'in 1980 öncesinde muhatap olduğu sendika sayısı 40'lerden 4'e indi. Sendikaların politik ve ideolojik çalışma yapmasının ve toplu iş sözleşmelerine politik amaçlı hükümler koymalarının yasaklanması, işyerlerinin politik çatışmaların arenası haline gelmesini büyük ölçüde engelledi. 2822 sayılı yasa işveren sendikalarına o işkolunda tüm üyeleri adına grup sözleşmeleri yapabilme olanağını sağladı (MESS, 2000a: 350).

12 Eylül rejimi, sendikal planda, sınırsız yetkileri olan bir 'işveren sendikası' gibi hareket etmiş, MESS ve TİSK'e pratikte fazla iş bırakmamıştır. En mücadeleci işçilerin ve sendikaların yargılanması, YHK tarafından ücretlerin ve diğer hak-

ların doğrudan baskı altına alınması ve geriletilmesi, sendikal mücadelenin askıya alınması, sendika ‘enflasyonu’nun sona erdirilmesi, grup toplu sözleşmelerinin kural haline getirilmesi gibi uygulamalar, MESS’in ve TİSK’in en aşırı beklentilerini bile yeterince karşılamıştır.

Yine de 12 Eylül döneminde MESS ile MGK arasındaki ilişkilerin tamamen pürüzsüz olduğu düşünülmemelidir. MGK tarafından getirilen bazı düzenlemeler (örneğin, işçi çıkartmanın sıkıyönetim komutanlıklarının iznine bağlanması, kıdem tazminatının kaldırılmaması, YHK’nın işçiler arasındaki farkları dikkate almayan ‘seyyane zam’ uygulamaları) başta MESS olmak üzere sermaye örgütlerinin eleştirilerine hedef olmaktadır. 1982 yılında belirlenen ücret zammı oranları, MESS tarafından bile düşük bulunarak eleştirilmiştir (MESS, 2000a: 90-1). MESS, bu oranların “ileride işçi-işveren ilişkilerini güçleştireceğini” düşünmektedir. Ancak, bir yıl sonra, işçi ücretlerinin yüksekliğine dair geleneksel yakınmalar yeniden başlayacak, Vehbi Koç, yüksek ücretler nedeniyle, “insanın işçi olası geliyor” diyecektir (MESS, 2000a: 99).

12 Eylül’ün mirası kalıcı olmuş ve sonraki dönemlerde burjuvazinin daha ileri talepleri için temel oluşturmuştur. Bu bağlamda burjuvazi açısından belki en önemli kazanım, DİSK’in yargılandığı yıllar boyunca, Türk-İş’e bağlı sendikaların birçok işkolunda çoğunluğu ele geçirmiş olmasıdır.¹⁷ Örneğin metal işkolunda, Türk Metal sendikası hızla ilk sıraya yükselmiş ve bu konumunu günümüze dek sürdürmüştür. Başkanlığını 1975’ten beri Mustafa Özbek’in yaptığı bu sendika, Maden-İş’in bir zamanlar sergilediği mücadelecilikten çok uzakta, milliyetçi eğilimli ve ‘iş barışından yana’ bir örgüt niteliğindedir. Örneğin, kriz dönemlerinde patronların karşısına ‘iki ay ücretsiz çalışalım’, ‘zararı yüzde 50 yüzde 50 paylaşalım’ gibi önerilerle çıkmaktadır (*Hürriyet*, 12.12.1998). Türk Metal’i bırakıp diğer sendikalara geçen işçilerse, işten atılma tehdidinde maruz kalmaktadır (*Zaman*, 4.10.1998).

MESS’in 12 Eylül sonrasında toplu sözleşmelerde izlediği yöntem, önce sektördeki en büyük sendika olan Türk Metal ile anlaşmaya varmak, sonra da bu sözleşmeyi diğer sendikaların önüne koymak (dayatmak) biçimindedir.¹⁸ Bunu olanaklı kılan, Türk Metal’in diğer sendikalarla birlikte hareket etmeyi sürekli olarak reddetmesi ve işsizlik ve gerileyen reel ücret koşullarında diğer sendikalara bağlı işçilerin de greve gitmeyi çoğu durumda göze alamamasıdır.

Bu dönemde işçi hareketinin genelinde 1987’den itibaren belirgin bir canlanmanın başladığı söylenebilir. 12 Eylül yasalarının getirdiği kısıtlayıcı çerçeve için

17 Nitekim 1988 yılına gelindiğinde “Türk-İş’e bağlı 32 sendikaya 1.670.902 işçi üye idi ki, bu da tüm sendikalı işçilerin %75’ini oluşturuyordu” (Çetik ve Akkaya, 1999: 125).

18 2000 yılı toplu sözleşme görüşmeleri öncesindeki şu ifadeler oldukça çarpıcıdır: Mustafa Özbek “isim vermeden Birleşik Metal-İş ve Özçelik-İş’i kastederek, iki sendikanın kendilerinin imzaladığı sözleşmeleri fotokopi ettiklerini öne sürdü. Kendileri sözleşmeleri imzalayana kadar sert eleştiriler yönelten bu iki sendikanın, daha sonra imzaladıkları sözleşme metinlerini fotokopi ederek, işçilerine ‘zafer belgesi’ gibi sunduklarını anlatan Özbek, ‘Bu dönem onları göreceğiz. Biz geriden geleceğiz, sırayı onlara veriyoruz. Buyrun siz imzalayın diyoruz. Sizin imzaladığınız sözleşmelere imza atmayacağız. O sözleşmeleri katlayıp deleceğiz, öyle imzalayacağız ... 21 yıldır koltuğumuzun altında besliyoruz. Ama nankörler ...’ diye konuştu” (*Evrensel*, 15.07.2000).

de işçiler, topluca viziteye çıkma, sakal bırakma, saç kazıtma gibi protestoya yönelik yaratıcı eylemlerle, giderek yıpranmaya başlayan ANAP iktidarını da hedef almıştır. 1989 Bahar Eylemleri ile açılan 2 yıllık dönemde ise Türkiye tarihinde görülmemiş ölçekte bir eylemlilik ve devlet memurlarının örgütlenme hareketi ortaya çıkmıştır. Yüzbinlerce kamu işçisinin 3 ay boyunca çeşitli eylemler yaptığı 1989 Bahar Eylemleri ile, 1980'ler boyunca genel olarak gerilemiş olan reel ücretler ilk kez ciddi oranda artmıştır (Boratav, 2003: 175-6; Sönmez, 1992b: 140).

Bahar Eylemleri devam ederken yaşanan önemli bir olaya da burada değinmek gerekir. Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri'ne bağlı Karabük ve İskenderun fabrikalarında grev kararı alınmış, 20 binden fazla işçiyi kapsayan grev Bakanlar Kurulu tarafından 60 gün süreyle ertelenmiş, bu ertelemeyen bir hafta sonra demir ithalatında gümrük sıfırlanmış, birkaç hafta sonra da grev ertelenmesi kararı iptal edilmiştir. 4.5 ay süren Karabük ve İsdemir grevleri, MESS'in uzlaşmaz tavrı nedeniyle çıkmaza girmiştir (TDÇİ o tarihte MESS üyesidir). Grevler devam ederken basında çıkan, MESS'in bilinçli olarak grevleri körüklediği, Romanya ve Bulgaristan'dan yapılan demir-çelik ithali nedeniyle bazı firmaların büyük vurgunlar vurduğu haberleri üzerine, hükümet toplu sözleşme imzalanmasını sağlamak zorunda kalmıştır (MESS, 2000a: 419-52). O dönemde ithal edilen kalitesiz demir birçok inşaatta kullanılacak, sonraları, 1999 depreminde binaların çökmesinin bir nedeninin de 'Bulgar demiri' olduğu öne sürülecektir (*Hürriyet*, 28.11.1999).

İşçi hareketinde 1989'da patlamalı biçimde ortaya çıkan hareketlilik, ANAP'a karşı duyulan tepkinin ve Körfez krizi nedeniyle ağırlaşan ekonomik koşulların da etkisiyle iki yıl kadar devam etmiştir. 3 Ocak 1990'da, bir günlük genel grev niteliğinde 'Genel Uyarı Eylemi' yapılmıştır. Sendika ve toplu sözleşme hakkı isteyen memurlar da 1990 ve 1991'de birçok eylem gerçekleştirmiştir. Ayrıca, Zonguldak'ta Türkiye Taşkömürü İşletmeleri ve Maden Tetkik Arama işyerlerinde 30 Kasım 1990'da başlayan grev, hükümetin TKİ'nin zararlarını bahane edip işletmeyi kapatma tehdidinde başvurması nedeniyle giderek siyasal bir hesaplaşmaya dönüşmüş ve Zonguldak işçilerinin Ankara'ya yürüyüşünde doruğa ulaşmıştır (Özen, 1998; Yükselen, 1998b).

Aynı günlerde, MESS'e karşı da yeni bir grev dalgası başlamıştır. Türk Metal de dahil olmak üzere, dört işçi sendikasının anlaşmasıyla aşamalı olarak başlatılan grevlerde, ilk etapta 188 işyerinde 85 bin işçi greve çıkmıştır. Ancak, grevler devam ederken, hükümet grevleri ertelenmiştir. Türk Metal'in grevlerin ertelenmesinden birkaç saat önce MESS ile anlaşması üzerine diğer sendikaların direnişi kırılmış ve Ocak 1991'de diğer sendikalar da toplu sözleşme imzalamak durumunda kalmıştır (TSA-II, 1998).

1989-91 kesitindeki büyük katılımlı ve uzun süreli grevler nedeniyle, grevlerde geçen işgünü sayısı Türkiye tarihindeki en yüksek seviyeye çıkmıştır. 1963-80 arasındaki 17 yılda grevlerde 10.2 milyon işgünü geçmişken, 1984-91 arasında bu rakam, çoğu son iki yılda olmak üzere, 14.5 milyon işgünüdür (MESS, 2000a: 387).

Ancak, 1991’den sonra işçi hareketinde yeniden ani bir yavaşlama ortaya çıkmıştır. Hareketin tekrar canlanması 1995’te gerçekleşecektir. Bu canlanmanın gerisinde, DYP-SHP koalisyonları sırasında hızlanan özelleştirme kampanyası ve bu çerçevedeki sendikasılaştırma çabalarının yanı sıra, hükümetin 1994 yılındaki krizi bahane ederek kamu işçilerine düşük zam teklif etmesi yatmaktadır. 1995 yılı Türkiye’deki en büyük grev dalgasının yaşandığı yıldır ve 1995 kamu grevleri ile işçiler, ilk kez, bir hükümetin yıkılmasında ve yenisinin kurulmasında önemli rol oynamıştır (Çetik ve Akkaya, 1999: 136, 157-8). Ancak, 1995 sonrasında işçi hareketi yeniden yavaşlayacaktır. Bütün olarak 1980-2005 arasında, 1989-91 ve 1995’teki kesintili sıçramalar dışında işçi hareketi genel olarak durgunluk içindedir. 1996-2005 arasındaki on yılda tüm Türkiye’de grevde geçen işgünü sayısı, 1990-91’de MESS’e bağlı işyerlerinde yalnızca 30 gün sürmüş olan grevdeki işgünü sayısına ancak eşittir.

Metal işkolunda grevler, diğer işkollarına kıyasla genelde daha fazladır: “Türkiye’de grevlerin en yoğun yaşandığı işkolu metal işkoludur. 1990-1997 döneminde meydana gelen 1234 grevin yüzde 45.1’i (558) bu işkolunda meydana gelmiştir. Dönem boyunca her yıl grev gerçekleştirilmiştir” (Çetik ve Akkaya, 1999: 163). Bununla birlikte, 1992-97 arasında metal işkolunda grevde geçen işgünü sayısı diğer işkollarına göre daha az olmuş ve MESS’e bağlı işyerlerinde 1992-99 arasında grev yaşanmamıştır (MESS, 2000b: 392).

Kuşkusuz, işçi hareketinin son 25 yıldaki genel durgunluğu yalnızca 12 Eylül rejimine ve onun mirasına bağlanamaz. Bu durgunluğun bir diğer temel nedeni, birikim sürecinin 1980 sonrasında kazandığı ‘dışa yönelik’ niteliklidir. Özellikle 1990’lardan itibaren giderek artan bir hız kazanan sermayenin uluslararasılaşma süreci, beraberinde getirdiği krizler ve işsizlikle, işçi hareketini şu ana kadar son derece olumsuz etkilemiştir. Sendikal mücadelenin gerilemesine bağlı olarak MESS’in de konumu değişmiş, 1970’lerde ön planda bulunan ve sanayi burjuvazisinin en güçlü kesimlerini temsil eden örgüt, 1980’lerden itibaren diğer sermaye örgütlerine kıyasla daha geri planda kalmış ve ‘düşük profil’ sergilemiştir. Bu durum önümüzdeki yıllarda yeniden değişmeye başlayacağı tahmin edilebilir.

Türkiye’de dışa yönelik birikimin 1980’ler kesiti, kısaca, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve finansal serbestleşmenin altyapısının adım adım hazırlanması olarak nitelenebilir. Ancak, bu dönemde baskın olan, meta-sermayenin, bir başka deyişle ticari ilişkilerin uluslararasılaşmasıdır. 1990’lar ise sürece finansal serbestleşme boyutunu eklemiş, ağırlıklı olarak para-sermayenin uluslararasılaşmasıyla karakterize olmuştur. Özellikle banka sahibi olan büyük holdingler, 1990’lar boyunca uluslararası para-sermayeye aracılık yapmış, devlet tahvillerinin yüksek getirileri sayesinde muazzam kârlar elde etmiş, birçok büyük ‘sanayi’ işletmesi de faaliyet dışı gelirlere (faiz gelinine) dayanmaya başlamıştır (Boratav, 2003: 197-8). Sermayeler arasında artık-değerin paylaşılması mücadelesi şiddetlenmiş; özelleştirmeler, krizler, iflaslarla sermayenin merkezileşmesi daha da hızlanmıştır.

1994, 1997 ve 2000-2001 krizleri, yasal olmamasına rağmen, fiilen esnek çalışma düzenine geçilmesinin yolunu açmıştır. MESS'in de 1990'lardan itibaren hemen her toplu sözleşmede kabul ettirmeye çalıştığı en önemli madde, esnek çalışmadır. Bununla birlikte, esnek çalışmanın yürürlüğe girmesinde krizler salt birer katalizör rolü oynamış, yalnızca süreci hızlandırmış, sermaye için uygun bir bahane sağlamıştır. Esnek çalışmanın asıl nedeni, uluslararasılaşan sermayenin 'maliyetleri' olabildiğince düşürme ihtiyacıdır.¹⁹ 2003 tarihli yeni İş Yasası ise fiili durumu resmiyete dökmüştür. Bu yasa, birikim sürecindeki her köklü dönüşümde yaşadığı gibi, önemli değişiklikler içermekte, burjuvazinin uluslararası rekabette yer alabilmesi için işçilere esneklik, geçici işçilik, kapitalistler arasında elden ele geçme, güvencesizlik getirmektedir.

Yasayı önceleyen süreçte MESS ve TİSK'in başlıca hedeflerinden biri, yasalaşması yıllarca ertelenen İş Güvencesi Yasası'nın yeni İş Yasası ile birlikte yürürlüğe girmesi ve içinin tamamen boşaltılarak bir 'güvencesizlik' yasasına dönüştürülmesi olmuştur. İş Güvencesi Yasası'nın geçmemesi, esnek çalışma ile birlikte, 1990'larda ve 2000'lerin başında MESS ve TİSK'in üzerinde mücadele verdiği en önemli konulardandır. Dönemin TİSK başkanı R. Baydur, "İş Güvencesi Yasası'nı 1.5 yıldır Bakanlar Kurulu'nda bekletiyorum" ve "bu yasa çıkmayacak, çıksa da uygulanmayacak" (*Evrensel*, 24.12.2001) gibi açıklamalar yapmıştır.

Aslında gerek MESS gerekse TİSK, 1990'ların başlarından itibaren, dar anlamda sendikal sorunların yanı sıra siyasal ve toplumsal sorunlar konusunda da düzenli olarak görüş bildiren, zaman zaman yanlarına işçi sendikalarını alarak hükümetlere baskı yapan veya destek veren birer sermaye örgütü niteliği kazanmıştır.²⁰ Bu dönemde MESS, Türk Metal sendikası ile belirgin bir yakınlık kurmuştur. Ortak seminerler düzenleyen ve çalışma grupları oluşturan bu iki sendika, Refahyol hükümetinin düşürülmesiyle sonuçlanan 28 Şubat sürecinde de birlikte hareket etmiştir. MESS ve Türk Metal'in 20 Şubat 1997'de açıkladıkları ve hükümeti eleştiren ortak bildirisinin, MGK toplantısının ardından Türk-İş, DİSK, TESK ve sonradan TİSK ve TOBB'un katılımıyla oluşturulan beşli 'sivil' inisiyatifin 'habercisi' olduğu belirtilmektedir (MESS, 2000b: 226-7).

İşçi sendikalarının birçoğu, özellikle toplu sözleşme dönemlerinde sert açıklamalar yapmakta; imzalar atıldıktan sonra ise en iyi ihtimalle pasif bir konuma çekilmekte, en kötü örneklerde de patron sendikalarıyla birlikte laiklik, cumhuriyet, demokrasi mücadelesine girişmektedir. 2001 krizinin ardından çalışma koşullarının daha da bozulmasında ve yeni İş Yasası'nın rahatça yürürlüğe girmesinde bu uzlaşmacı tutumun da şüphesiz ki payı vardır. 'Ülke çıkarını ön planda tutma' reto-

19 1988 yılı değerleri 100 alındığında, 2003'te işçi üretkenliği 246'ya çıkmış, reel ücretler 138.7 olmuş, istihdam ise 80.7'ye gerilemiştir. Kısacası, 1988 gibi görece olumsuz bir yıla kıyaslandığında bile, hemen her işkolunda olduğu gibi metal işkolunda da işçilerin durumu kötüleşmiştir (Birleşik Metal-İş, 2004).

20 Örneğin, MESS ile Birleşik Metal-İş'in 'enflasyonla mücadele programına' destek vermek için yaptıkları ortak basın açıklamasına bkz. *Evrensel*, 12.03.2000.

riğinin gerisinde, uluslararasılaşan sermayenin işçi sınıfına mecburiyetinin ortadan kalktığına, istediği zaman başka ülkelere yatırım yapabileceği için ürkütülmemesinin gerekli olduğuna, sınıf sendikacılığının ömrünü tamamladığına dair, belli belirsiz bir inancın yattığı sezilmektedir. Yine de önümüzdeki dönemin (giderek ağırlaşmaya başlayan) kriz ortamında, işçi hareketinin yeni bir yükselme içine girmesi beklenmelidir. Zira ne kadar moralsiz, örgütsüz, dağınık olsa da emekçi kitleler yaşam koşullarındaki sürekli gerilemeye karşı çıkmaya ve tepkisini göstermeye başlamaktadır. 26 bin işçinin iş bıraktığı Telekom grevi ve SSGSS yasasına karşı protestoları gibi geniş katılımı kitlesel örnekler, bunun işaretleri olarak görülebilir.

Sermayenin Uluslararasılaşması, MESS ve Koç Holding

2001 krizi gerek sınıflar-arası gerekse sermaye-içi çatışmalar açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu kriz, artık-değere finansal mekanizmalar üzerinden el koyma olanaklarını kısıtlamış, ancak zayıf sermayelerin elenmesine de yol açmıştır. 2001 sonrasında sanayide yatırımların görece olarak artmaya başlamasının ve Tüpraş, Erdemir gibi büyük özelleştirmelerin yapılabilmesinin gerisinde, 1990'lar boyunca finansal yoldan el konulan olağanüstü büyüklükteki artık-değerin bulunduğu söylenebilir. Geriye baktığımızda, büyük finans kapital gruplarının 20 yıl boyunca ülke içinde giderek güçlendikleri, ülke içi birikim olanaklarının sonuna kadar tükettikleri (2001 krizi bunun ifadesidir), 2001'den sonra ise (ağırlıklı olarak özelleştirmeler ve diğer satın almalarla) üretken sermaye donanımlarını bir ölçüde arttırarak dünya kapitalizmiyle daha ileri bir bütünleşmeye yöneldikleri düşünülebilir. Kısacası Türkiye kapitalizmi, 20 yıllık kuluçka devresinin ardından, son birkaç yıldır gerçekten 'dışa açık' bir nitelik kazanmış gibi görünmektedir.

Bu yargı, elbette ki daha önceki dönemlerde Türkiye kapitalizminin 'dışa kapalı' olduğu anlamına gelmez. Söz konusu olan, sermayenin uluslararasılaşmasının yeni bir sıçrama yapmış olmasıdır. Bu durumu birkaç gösterge aracılığıyla sergilemek olanaklıdır. Örneğin, Türkiye'deki yabancı doğrudan yatırımlar, yıllık ortalamalar olarak, 1995-2000 arasında 850 milyon, 2001-2004 arasında 2.3 milyar, 2005'te 10 milyar, 2006-2007 yıllarında ise 20.9 milyar seviyesinde gerçekleşmiştir.²¹ Bunun önemli bir kısmı özelleştirmeler ve satışlardan kaynaklanıyor olsa da, on yıl içinde yaklaşık 25 katına çıkan bir sermaye hareketi söz konusudur. Benzer biçimde, Türkiye'den yurtdışına sermaye ihracı da aynı dönemde artmış ve 1980-1998 arasındaki 19 yılda toplam 2.1 milyar dolar civarında kayıtlı sermaye çıkışı olmuşken, 1999-2006 yılları toplamı yaklaşık 7 milyar, 2007 yılı rakamı ise yaklaşık 3 milyar dolar olmuştur (Hazine, 2005: 20; Hazine, 2008b). Son olarak, dış ticaret verilerine göre, dış ticaretin (ihracat + ithalatın) GSMH'ya oranı, yıllık ortalamalar olarak 1980-1993 arasında yüzde 25, 1994-2000 döneminde yüzde 36 seviyesinde, 2001-2005 arasında ise yüzde 50'nin üzerindedir (TÜİK, 2006: 415).²² Kısacası, serma-

21 Bkz. Hazine, 2008a (2002 öncesi yıllar için Ocak 2006, 2002 sonrası için Ocak 2008 bültenleri kullanılmıştır).

22 Yeni hesaplamalarla GSMH daha yüksek gösterildiği için, 2006 ve 2007 oranları yüzde 42 civarındadır.

yenin çeşitli formlar altındaki uluslararası hareketi, yeni bin yıl dönümünden itibaren ciddi ölçüde hızlanmıştı. 2008 yılında tüm dünyaya yayılan şiddetli kriz nedeniyle sürecin kesintiye uğrayacağı tahmin edilebilir. Bununla birlikte, 2000-2008 döneminde uluslararasılaşma sürecinde çarpıcı bir sıçramanın yaşandığı açıktır.

Koç grubunun MESS içindeki geleneksel üstünlüğü halen devam etmektedir. Çalışan sayısı açısından, 2007 yılı sonu itibariyle MESS üyesi işletmelerde çalışanların yüzde 28'i doğrudan doğruya Koç şirketlerindedir.²³ Yan sanayi şirketlerinin bir kısmı da ekonomik olarak Koç'la 'ilişkili' görünmektedir (örneğin, Ford ve Fiat otomobilleri için üretim yapan, 900'den fazla işçisi olan CMS Jant ve Makina Sanayii). Yine, Koç Holding'in eski yöneticilerinin sahip olduğu MESS üyesi şirketler de mevcuttur (örneğin, toplam 850 civarında işçiyle Karsan ve Kırpart). Özetle, Koç grubu ve onunla bir şekilde bağlantılı şirketlerin MESS içinde net bir ağırlığı mevcuttur. Nitekim MESS başkanlığı eskiden beri genellikle Koç grubundadır.

Koç grubu, TİSK içindeki küçük sendikaların hegemonyasını kırmak için de TÜSİAD ve MESS'le birlikte büyük bir uğraş vermiştir. TİSK içindeki en büyük grup olan ve finansmanın yaklaşık yarısını sağlayan MESS, küçük sendikaların ortak hareket etmesi sonucunda, 30 yıl boyunca başkanlıktan dışlanmıştı.²⁴ 2004 yılında ise TİSK başkanlığı da MESS'in eline geçmiştir. Bugün itibariyle TÜSİAD, TİSK ve MESS gibi en büyük sermaye örgütleri, Koç Holding ve onun etrafındaki grubun denetimindedir. Ayrıca, TÜSİAD'ın son yıllarda Anadolu'ya da 'açıldığı' ve yerel derneklerde örgütlenen küçük ve orta boy sermayeleri 2004 yılında TÜRKONFED (Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu) adı altında bir çatıda birleştirdiği görülmektedir.²⁵ Benzer bir diğer oluşum da yine TÜSİAD öncülüğünde hayata geçen SEDEFED (Sektörel Dernekler Federasyonu) adlı örgüttür. Dolayısıyla, TÜSİAD çevresinde yer alan büyük sermaye gruplarının son yıllarda 'safaları sıklaştırmaya' çalıştığı söylenebilir.

Kuşkusuz, büyük burjuvazinin kendi içinde 2008 yılında belirginlik kazanan (ve Doğan-Erdoğan kavgası biçiminde yaşanan) çatışmalar, Türkiye'de finans kapitalin homojen bir 'blok' oluşturmadığını sergilemektedir. Bir yanda (küçük ve orta

23 MESS üye listesi (www.mess.org.tr) ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın sanayi envanteri (www.sanayi.gov.tr) karşılaştırılarak verilerine ulaşılabilen 209 MESS üyesi işyerinde (ki MESS üyelerinin yaklaşık üçte ikisine karşılık gelmektedir), tüm personel 'işçi' kabul edildiğinde, 126 bin işçinin çalıştığı tespit edilmiştir. 35 bin işçi Koç şirketlerinde, 11 bini aşkın işçi de ikinci sırada yer alan Oyak grubundadır.

24 TİSK'in 1998 seçimlerinde R. Baydur'un karşısında MESS'in adayı olan Hamdi Akın, TİSK'in hükümete verdiği destek nedeniyle, hükümetin müdahalesiyle adaylıktan çekilmiştir (Hürriyet, 7.12.1998). 2001 seçimleri ise TÜSİAD ile TİSK arasında büyük bir kavgaya sahne olmuştur. Kavganın bir nedeni, TÜSİAD'ın, işçi-işveren örgütleri arasında anayasa değişikliği konusunda varılan uzlaşmanın siyasi reformlar konusunda da sürdürülmesi için işçi konfederasyonlarıyla görüşerek anlaşmasıdır (Dünya, 2.11.2001). Bu süreçte, TÜSİAD'ın iş güvencesi yasa tasarısını destekliyormuş izlenimini yaratması TİSK'in tepkisini çekmiş; Baydur, TÜSİAD'ın azınlık olduğunu, işletmeler arasında 'küçük-büyük ayırımı' başlattığını açıklamıştır. TİSK başkanının Ekonomik ve Sosyal Konsey'de iş dünyasını temsil ediyor olması da çekişmenin nedenlerinden biridir (Hürriyet, 7.11.2001). Seçimde MESS adayı T. Kudatgobilik'i destekleyen TÜSİAD, Baydur'u hedef alan gürültülü bir kampanya başlatmış, ancak küçük sendikaların işbirliği yine Baydur'un seçilmesine yol açmıştır (Hürriyet, 21.12.2001; Zaman, 23.12.2001).

25 Bu konuda bkz. Gündoğdu (bu sayıda).

ölçekli sermayelerin sözcüsü niteliği taşıyan) TOBB ile TÜSİAD arasındaki çatışmaların, bir yanda da TÜSİAD’ın çekirdek grubu ile MÜSİAD ve hükümete daha yakın görünen (‘İslami’ vurgulu) gruplar arasında zaman zaman alevlenen kavgaların, yeni kriz konjonktüründe giderek şiddetlenmesi şaşırtıcı olmayacaktır. Yine de sermaye-İçi ilişkilerin çatışmaları olduğu kadar uzlaşmaları da içerdiğini unutmamak gerekir. Büyük sermayenin kendi içinde holdingler arasındaki ya da büyük sermaye ile küçük ve orta ölçekli sermayeler arasındaki ilişkiler uzlaşmaz karşıtlıklar değil, hem rekabeti hem de işbirliğini içeren çelişkili ilişkilerdir.²⁶

Sonuç

Türkiye’de burjuvazinin kendi çıkarını savunmak için örgütlenme konusunda ya da “maddi kazanç amacıyla girilen faaliyetlerin meşruiyeti” konusunda hiçbir sıkıntı yaşamadığı açıktır. Bu durum, ‘işveren sendikası’ denilen türde örgütlerde daha net görülebilmektedir.

Genel bir gözlem olarak, MESS’in, sınıf mücadelesinin sendikal planda şiddetlendiği dönemlerde TİSK’le birlikte öne çıktığı, diğer dönemlerde ise düşük bir profil çizdiği söylenebilir. MESS, dayanıklı tüketim malı ve kısmen de ara malı ve yatırım malı üreten sanayicilerin örgütü olması nedeniyle, 1960’lı ve 70’li yılların içe yönelik birikim döneminin giderek şiddetlenen sınıf mücadelesi ortamında hızla ön plana çıkmış, devrimci işçilerin boy hedefi haline gelmiştir. 1970’lerin sonlarındaki MESS Grevleri, işçi sınıfı ile burjuvazi arasında, sendikal plandaki başlıca mücadele alanını oluşturmuştur. Söz konusu mücadeleler dönemi 12 Eylül darbesi ile kapanmış, buna bağlı olarak MESS’in etkinliği de görece olarak azalmıştır.

İçe yönelik birikim döneminde palazlanan ve hızla finans kapitale dönüşen büyük sermaye grupları, 1980’li yıllarda daha ileri bir uluslararasılaşmaya yönelmiştir. Bu süreç, özellikle 2001 krizini izleyen dönemde büyük bir hız kazanmıştır. Son birkaç yıldır, Türkiye’de sermaye birikiminin hemen tüm boyutlarıyla gerçekten de ‘dışa açık’ bir nitelik kazandığı söylenebilir. Sermayenin uluslararasılaşma süreci, 12 Eylül’ün olumsuz mirası ve bazı işçi sendikalarının uzlaşmacı yaklaşımlarıyla birleştiğinde, işçi sınıfının sendikal mücadelesini büyük bir durgunluğa itmiştir. 1989-1991 ve 1995’deki kesintili sıçramalar dışında, son 25 yıldır sendikal mücadele genel bir gerileme içindedir. Uluslararasılaşan sermaye açısından işlevsel önem taşıyan 2003 tarihli yeni İş Yasası, böyle bir ortamda kolayca yürürlüğe girebilmiştir. Benzer biçimde, gerek sosyal güvenlik ‘reformu’ konusunda ve gerekse diğer konularda, sermaye sınıfı kendi açısından önemli kazanımlar elde etmiştir. Ancak, uluslararası rekabetin koşulları ve yeni kriz konjonktürü, sınıf mücadelesinin önümüzdeki dönemde sendikal planda daha da şiddetleneceğinin ipuçlarını vermekte-

26 Nitekim son yıllarda KOBİ’lere yönelik artan ilginin arka planında, yan sanayinin ana sanayi üretimindeki artışa ayak uyduramaması bulunmaktadır. Koç Holding CEO’su Bülend Özyıldırım’ın yaptığı şu açıklama ilginçtir: “Ekonomimizi bekleyen en büyük sorunlardan biri de ana sanayide kapasiteler artarken, yan sanayinin buna ayak uyduramaması. Yan sanayide kapasite artıracak sermaye olmaması, ana sanayiye de zor durumda bırakıyor. Devletin bir planlama yapması lazım, kamu sektörü için emredici, özel sektör için yol gösterici” (*Milliyet*, 29.07.2004).

dir. İçinde bulunduğumuz dönem, bu nedenle büyük önem taşımaktadır. Yine aynı nedenle, imalat sanayi içinde en fazla uluslararasılaşmış beyaz eşya ve otomotiv gibi sektörleri içeren, ayrıca Koç Holding'in denetimindeki bir sermaye örgütü niteliği taşıyan MESS'i daha yakından tanımakta yarar bulunmaktadır.

Sermaye örgütlerini denetlemek için verilen mücadelelerin arkasında, uluslararası rekabete girerken ülke içi dinamikleri garantiye almak isteği yatmaktadır. Son yıllarda gerçekleşen yeni yasal düzenlemeler de hem uluslararasılaşan hem de uluslararasılaşmak isteyen sermayelerin istekleriyle uyumludur ve ülke içi birikim sürecini belirlemede işlevsel birer araç niteliğindedir. Kısacası sermaye, önümüzdeki dönem için oyunun kurallarını yine kendine göre yazmaya çalışmaktadır. Ancak son sözü, verdiği ve vereceği mücadeleyle, işçi sınıfı söyleyecektir.

Kaynakça

- Akkaya, Y. (2002) "Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık – I", *Praksis* (5): 131-176.
- Birleşik Metal-İş (2004) "Metal İşçisinin Gerçeği", http://www.birlesikmetal.org/kitap/kitap_04/mig2004.pdf, indirilme tarihi: 21 Kasım 2007.
- Boratav, K. (2003) *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Buğra, A. (2003) *Devlet ve İşadamları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çetik, M. ve Y. Akkaya (1999) *1990'lı Yıllarda Türkiye'de Endüstri İlişkileri*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- DPT (2005) "Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme: 1972-2003", <http://ekutup.dpt.gov.tr/sermaye/saygilis/turkiye/2003.pdf>, indirilme tarihi: 21 Kasım 2007.
- Ercan, F. (2004) "Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış", Balkan, N. ve S. Savran (der.), *2000'li Yıllarda Türkiye 2: Neoliberalizmin Tahribatı, Türkiye'de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet* içinde, İstanbul: Metis, 9-43.
- Esin, P. (1974) *Türkiye'de İşveren Sendikacılığı*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Gülalp, H. (1985) "Patterns of Capital Accumulation and State-Society Relations in Turkey", *Journal of Contemporary Asia*, 15 (3): 329-348.
- Gündoğdu, İ. (2009) "Sermayenin Bölgesel Kalkınma Eğilim(ler)i: Kalkınma Ajansları Yasası Üzerine Tarihsel-Coğrafi Materyalist Bir İnceleme", *Praksis* (19).
- Hazine (2005) "Doğrudan Yabancı Yatırım Raporu", http://www.hazine.gov.tr/ybs_rapor.pdf, indirilme tarihi: 21 Kasım 2007.
- Hazine (2008a) "Uluslararası Doğrudan Yatırım Verileri Bültenleri", http://www.hazine.gov.tr/stat/yabser_ist.htm, indirilme tarihi: 1 Kasım 2008.
- Hazine (2008b) "Yurtdışı Doğrudan Yatırımlara İlişkin İstatistikler (Ülke ve Yıl Bazında)", http://www.hazine.gov.tr/stat/Kambiyo/ulke_yil.xls, indirilme tarihi: 1 Kasım 2008.
- İşikli, A. (2003) *Gerçek Örgütlenme: Sendikacılık*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kıraç, S. (2006) *Ömrümden Uzun İdeallerim Var!*, İstanbul: Suna ve İnan Kıraç Vakfı.
- Koç, Y. (2003) *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Koraltürk, M. (1999) "İmparatorluktan Cumhuriyet'e Türkiye'de Sanayi Sermayesinin Örgütlenmesi", Baydar, O. ve G. Dinçel (der.) *75 Yılda Çarkları Döndürenler* içinde, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 291-298.

- Makal, A. (2004) "Türkiye'de 1946-1960 Dönemindeki Grev Tartışmaları ile Grevler Üzerine bir Çözümleme Denemesi", http://www.politics.ankara.edu.tr/WP/SBF_WP_65.pdf indirilme tarihi: 21 Kasım 2007.
- MESS (1996) *Metal Sanayii İş Gruplandırma Sistemi*, İstanbul: Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası.
- MESS (1999) *Gelenek ve Gelecek, Cilt I*, İstanbul: BZD Yayıncılık.
- MESS (2000a) *Gelenek ve Gelecek, Cilt II*, İstanbul: BZD Yayıncılık.
- MESS (2000b) *Gelenek ve Gelecek, Cilt III*, İstanbul: BZD Yayıncılık.
- Smith, A. (1997) *Ulusların Zenginliği*, çev. A.Yunus, M. Bakırcı, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Sönmez, M. (1992a) *Türkiye'de Holdingler: Kırk Haramiler*, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Sönmez, M. (1992b) *100 Soruda 1980'lerden 1990'lara 'Dışa Açılan' Türkiye Kapitalizmi*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- STMA-6 (1988) *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, cilt: 6*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sülker, K. (2004) *Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler*, İstanbul: TÜSTAV.
- Şafak, C. (2007) "MESS Grevleri (1977-1980)", *Çalışma ve Toplum* (2): 11-62, <http://www.calismatoplum.org/sayi13/safak.pdf>, indirilme tarihi: 1 Kasım 2008.
- Talas, C. (1992) *Türkiye'nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Taşdelen, S. (2005) *Piyasa Ekonomisinin Yarış Atları*, Ankara: ÜPV Yayıncılık.
- Tenker, N. (1979) *Türkiye'de Holdingler ve Vergi Muhasebesi Açısından İncelenmesi*, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.
- Tuna, Ş. G. (2009) "Birikim Sürecinde TOBB'un Tarihsel Gelişim Uğrakları", *Praksis* (19).
- TÜİK (2006) "İstatistik Göstergeler, 1923-2005", http://www.tuik.gov.tr/yillik/ist_gostergeler.pdf, indirilme tarihi: 21 Kasım 2007.
- Wood, E.M. (2003) *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, çev. Ş. Artan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları) Maddeleri:
- Aslan, F. (1998) "2822 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu", Cilt II, 18-22.
 - Keskinoğlu, İ. (1996) "Türkiye'de Grevler", Cilt I, 492-6.
 - Kutal, M. (1998) "2821 Sayılı Sendikalar Kanunu", Cilt II, 17-8.
 - Öztürk, O. (1996) "1946 Sendikacılığı", Cilt I, 169-175.
 - Özen, Ü. (1998) "Zonguldak'tan Ankara'ya Doğru", Cilt III, 553-7.
 - Tokol, A. (1998) "İşveren Sendikaları", Cilt II, 144-7.
 - TSA-I (1996) "DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu)", Cilt I, 307-318.
 - TSA-II (1998) "MESS Grevleri, 1990", Cilt II, 395-6.
 - Yükselen, İ.H. (1998a) "MESS Grevleri, 1964-1980", Cilt II, 386-395.
 - Yükselen, İ.H. (1998b) "Zonguldak Grevi ve Yürüyüşü, 1990-1991", Cilt III, 550-3.